

МИХАИЛ ШОЛОХОВ

АУАСЫ ИРАЗҚЫ

Akya — 1958

МИХАИЛ ШОЛОХОВ

АУАҚЫ ИРАЗҚЫ

Ажәабжы

Еңдеңгейт А. ЦОНУА

Т. П. Шыакрыл

АРХАНГЕЛЬСКАЯ БИБЛИОТЕКА
Акя — 1958

*1903 шықуса даахыс КПСС ачлен
Евгени Григори-иңхә ЛЕВИЦКАИА
ильтыхъзынылоуп.*

Аибашъра ианалга ашътахъ Ағадахътәи Дон ағы ағеибытанды, ағрыңуңуаны иаакылсит архъятәи аапъынра. Март мза антәамтаз Приазовия ақынтар аңша қуанды асуа ағаанахеит, фаха-фымш рыла Дон армараҳытәи ахықу архымзрақуа аахтит, асакаракуа рахъ сыла итахәхәэз амх'урстакуеи атаҳаракуеи рөй, ачабаба еиңш, адгыл ачра иағын, атсааршәкүа еиғырессо рәраапкны илеиуан азымғасқуеи акуарақуеи; амфақуа ракузар — урт рөй анықуара даараҙа иуадағын.

Абас амфақуа баапъсны ианықаз аамтазы Букановскаина астаница ақынза ацара сыйрушәеит сара. Уи егъхараңәамызды, хынфажәака верс ракун уанза ибжъаз, аха абри еиңш амфа баапъскуа раан уахъ ацара егъусмариямызды. Шыжымтәнзак, амра гылаанза сөздеи сареи ҳайманы амфа ҳнықулейт. Зызхара ыфанды иқаз ағы ғұбурақуа оба еергъхәа ҳөйшардын нарғон. Ағыуардын абарбал амьргү ақынза аси, атсаи, архымзи злаз ахәйнәи инилаштышын, ус саатқ ашътахъ ағқуа рымгуақуеи рүгучамақуеи, асапын шәх еиңш, ишкуакуа ашәәкъа нарықучит; шыжымтәнзак аҳауда цъя иналалт ағқуа рыңғзы-фөи, амгурхакуа ирыхъшыз ашша-фөи.

Ағқуа ағыуардын агара ахырцәуадаоз атыпъқуа рөй ҳара ҳнанытды шыапыла ҳөйнаххон. Ҳмагуқуа ирытқызыщын излачыз асы, анықуара

кыр ихъантан; амға атқарқуа рөгъы макъана мрала ицырцыруаз атсаа мзытыцкуа икан, устәи ала анықуара иаҳагы иуадағын. Иааулакъ ф-саатқрыла фажәижәба верс амға ҆ыраххит, ҳанхықұгылеит Еланка азымғас аңан.

Апъхынраан цьара-циара итабалоз, раңәак идумыз ари азымғас, Моховтәи аҳабла ааигуара, алтар еилачны иаҳыгылаз азыштыра-баара тыртәааны, верск ақара амәхакны илеиуан уажәы. Азы излартәыз — хөyk реиҳа зымк'уаз шхуа хуаре тшәак ала акун. Аекуа тыртланы иоухаштит. Азнырцә иказ аколихара аказармаө ҳара иаҳзы-҆ышын «виллис» еипъшшәа иказ, ақыр инықусхъаз машыннак. Ашоferi сареи ҳшәаңырхалъя ашхуа хуаре ҳнақутәеит. Егъи ҳфыза уа аматәақуа иманы ақуараөы даангылт. Ақуара ҳаннадттәкъя, ҳазтатәаз ашхуа ашта баахъан — ақылжәжәаракуа азы наркылыжжит. Иааулакгы напы шашәала ашхуа азы ҭтауа, нырцәти апъағ ақынза ҳнейт. Саатқ аштакъя ҳара ҳакан Еланка азнырцәти ахықуа. Ашоfer дцан аҳаблахъынтә амашына ааигеит, нас ашхуа ажәфакуа аанкылан ус ихәеит:

— Абри аиаҳәа-хуаре еилыфны азы иамгар, — ҳара ф-саатқрыштыахъ ара ҳажәбап, уаанза ҳахынхәра шәазымъышын.

Аҳабла хухуаза, апъшахәа илаватданы иаҳылаштыз акры амәханак'уан. Азхықу ағы убаскак итынчран, — тагалани ааңыни раан уағы дахықунымхо тырк ақны еипъш. Алтә бажәкуа рыңаакыра-фы тышәшәауан азы, харантәила апъша иаанагауан иәацаза иказ, аакыскъаза асы зқутны ихтыз адғыл ахыло-҆сылғ фы-хаа.

Азхықу апъслымзра ақны дук набжъамкуа ит-фырны ашш-гуара кажын. Сара снеихәтқуқулан уи снықутәеит, нас ататын ахара аастаххан, срыпъхага къаө арбъя цыбахъ снапы ндәйқустцеит,

аха сыгунақа ақушәаратәы, куалаңк «Беломор» апапирор исымаз ишыбаааз збеит. Азы ҳаныр-уаз, анышь азы хығеаны аңықубарқуа ахъантәалоз сарбааазаап смакәаҳәара ақынза. Усқан апапирор аха змадаз, анышь ажәфакуа аужыны азыттара акун сызәыз, имзаақурыларц азы. Аха уажәы схы губән атауа, апапирор куалаң сцыба иаатызгаз аахыртланы ицәакыз апапирор цырақуа ашш-гуара инықусыпсеит.

Амш шыбыжъагу икан. Амра цаҳәцаҳәо, ипъхон, май мза аан еипъш. Статын лассы ибап ҳәа сақугү-б'уан. Убаскак амра ғыны ипъхон, аене ссолдаттә бамба-еиқуеи, сбамба-къаөи зысшәистәзеи ҳәа схы губән астон. Абри амш азынра аштакътәи раңхъа затәи апъхара мшытәкъя акуны икан. Убри еипъш амш азы, ухала утәаны, уоуразоуру атынчра уеатаны, усолдаттә хылпәа ухыхны, ашхуа ажәфакуа анатушыуз апъхзы иултцыз рбауа, апъша унырсуа, зыпъштәи зхылгга икоу апъта қуашқуа хабба-хаббала ажәфан иатдалан инеиуа уанрыхуаңшуа шақа ибзиоузе!

Сара лассы дгуастеит, аҳабла ахъантәоз игылаз ағнқуа иаарывсны амфаду ахъ инеиуаз ахатда. Уи хучык инапы данкны диваръало дааниуан, ахуцы уахъихуаңшуаз хубақа-фбақа шықуса реиҳа ихытцуамызт. Урт иааңса-икараха акун ишнеиуаз азымғас апъанахъ шықаз, аха ҳмашына ианаза-аигуаха — иаахъаҳәын сара сахъ рөаархеит. Ахатда — уағ-оук, маңк даазыхуашәа, сааигуара данаи ибжы гуағаза ус өааитит:

— Мшыбзия, ағыза!

— Бзия убааит. — Инап цыаңа ду зәааирхаз наимсхит.

Ахатда знапы икыз ахуцы иаҳы ихы ларқуны ус ихәеит:

— Схуцы, абри ауағ апъшшәа иаҳәа. Икалап,

әри уара уаб иеиңш иаргы дшоферзар. Аха уара уаб дзықутәаз аидара мғангага амашына акун, ари амашына хүч ауп инықуицо.

Ахучы илақуа тыңхаая, сара дсыхуаңшуа маңк даапышырчан, уағыназатас инапы хьшәашәа қаңшы хүчү ағааирхеит. Саргы, иаарпәшканы инапы аанкыло, ус сизтәаит:

— Изакузеи уара, таҳмадатас, унапқуа хьшәашәаза? Адәахыы иңхараза икоуп, уара ахъта уак'умама?

Ахучы дааскъян акы игу азхъааушәа, сшыамхқуа иенарыдирбүуалеит, иңымшь шкуакуа хүчкүа днарофахан.

— Сабатәи таҳмадоу сара? Макъана схучупеи, зынзаскъгы хъта сакзом, снапқуа зырхышәашәазасы ахъсыркүмпүлүаз ауп.

Ахучы иаб, еидкышәла иказ аатәа-хүчүк ибәа инкыдихын, даайн сара даасыдтәалт, ус ҳәауа:

— Ари апасаңыр хүч сара сызқуиршәазеи ухәрауазе! Абри изы саргы сшыапқуа төкьеит. Сшыәқуа еиххәаны снықуар, — иаргы ахың-хыңра далагоит, нас абри иеиңш икоу ашықауа ф уан-ицу уеиқууршәар акухеит, уаҳа ишпюуури. Сара шыаңак ахықасташа атыңан х-шыаңак қастсоит. Абас ҳааишъклахауа маңара амса ҳануп, аеи акууеи реиңш. Арахъ иара чыдала иааихмыржакуа улаңш ихызароуп. Знызатәйк улаңш наиа-шәар ма хәйнцәак дынтаңалоит, мамзаргы таа Ҙыөхак шытыхны, аконфет еиңш ацәңәара дала-гоит. Мап, ари иеиңш икоу ашықауа ф иңықуа-ра — уи ахатда иусым, — Ҙытрак өымткуа даатгы-лан, аштыахъ ус нациттеит: — уара уначальникцәа урзыңшызар акухап, ағыза?

Сара шоферзам ҳәа уи иаңәара ахутамкуа избан, ус наиатаскит:

— Ааи, азыңшрагы ануқушәо ыкоуп.
— Нырцәтәи иаараны икоума?
— Ус ауп, ааи.
— Анышь лассы ихынхәузар удыррын?
— Өбаңа саат рыштахъ ихынхәышт.
— Зеиңштам. Ус анакуха ҳазхыццак'уа ҳәа егъхамам, ара ҳаңсаңшыап. Ҳамфасны ҳашцоз, санаапәш угустәеит: сөзиша шоферк амра дың-тәалазар акухап ҳәа сгу иаанаган, нас уи икны снеини ҭатынкгы ҳнейцахап ҳәа сыйбейт. Сы-мала затәйк ататын ахареи апәреи еиңшни исыңхъаозоит. Уара уағ бениак уакумкуа уқам, апапирор уахоит. Иуңбыаазазар қалап? Утатын цәаакыуп. Ататын цәааки аеи надии еиңшуп. Акагы иаңсам. Еиңуп сара статын ңбара на-пыла-ххыра ҳахар.

Уи иңхынтә салдат еиқуа ацыбыхъынтә иа-ацәригейт иңәйчә-мыңчашәа иказ бирғын қы-сак,—ақьаса анаиттих: «Акыр иаңсоу аибашьфы уаҳь, Лебедиантәи абжъаратәи ашкол б-тәи ак-ласс аеи итәуу атсағы 35аб сқынтә» ҳәа акыңшь ақны ианыз ағыра сылаңш нақушәеит.

Ҳара напыла-ххыра ататын ңбара ҳахо акраамта ҳтәан. Сара истаххеит, уи ахучы диман дахъцо-зи, насты абри еиңш амса бааңскуа раан гуа-қрас имази ртәи сазтцаарц, аха иара исаңиган азтцаара ситеит:

— Уара, излазбо ала, аибашьра аамта зегвы аан амашына ныңкууцозар қаларын?

— Ааи, усоуп.
— Афронт аеи акузу?
— Афронт аеи ауп.
— Саргы, сашыа, уақа ақырза агуақракуа схызгейт.

Уи инапы еиқуатәа дуқуа ишъамхы инықуи-тан, ихы ларқуны дыштаңшуа дтәан. Сара

ганхашәа сынцәйтцыпъшны снаихуаپъшит, нас сгу хыу-хыууа саакалеит... Зныкыр шәара ижәбахьоума, ахуа зхыпъсалоушәа икоу, гурфа хъамтала итәу аблакуа, зхыпъшылара цәгъоу? Убри еиңш акун абра машәиршаку исықушәаз ауафы иблақуа шықаз.

Хзықутәаз ашиш-гуара Ѣацхъ-фак налътәаны, өымтзакуа Ѣытраамтак апъслымзра нтәабу-аатәабу, акы асахъа тих'ушәа дызәйз дақутцын, ус өааитит:

— Знызынла уахыла сымыцәауа, сылақуа ҝускуса алашьцара иалахо, хуцрак ус иаасхаңалоит: «Избан, уара апъстазара, абас сымургуакыз? Абас сзахъурхузей?» ҳәа. Ари атак соуам уахынла ианылашьцоугы, өынла амра аныпъхогы... Уи атак ықам, сагъазыпъшым!—нас иаразнак даалтшәа иаарпъшканы иңа иахъ ус ихәеит:—Схучы, усаны азхықуа ѡухумарла уара, азду акуараेу узлахумарша, аамта злаухыугаша есқынгыи икоуп. Амала, иуасхәо уаҳауу, ушъапқуа умырбаазаит!

Ҳара өымтзакуа, апъхъан ататын ҳахо ҳантәаз, ахучы иаби иареи сышрыхуаپъшуаз, сара стәала уамашәа иңасшьашаз акы гуастеит. Ахучы ишаанагара, хар амамкуа деилахәан: уи иңәа иақушәо ишәйз иполта хучы ухәару, аласа қлаңад зтаны ишъаз имагу хүккуа ухәару, тақатәи икъа ѡухәару,—арт зегъы апъхәыс нап гуцаракы бзия рныпъшуа икан. Ахучы иаб зынза даәакала деилахәан: уи ишәйз ибамба-къаәакырцьара икылблаа-кылблааза икылзахаан, акыр инықусхью иениқуагы, хатча напыла ишқуршәйз мәашьо, азахырстакуа анпыйккала акун ишықаз; ағ ирфа-хъаз кумызцәа қлаңадқуак ататданы ишъан солдат батинкақуак, урт апъхәыс напы рхымсызыт... Убыскан сгу иаанагеит: «Ма дхатщеибоуп ари, ма ипъхәыси иареи еимацәгъоуп» ҳәа.

Аха, абар иара иңа хучы блала даамидан, деимхәо ибжы аатғаны өааитит, саргы уи ии-хәоз сатөнатәын, слымча кыдта сзыроуан:

— Апъхъа зны ишаанагара икан саргы сым-тазара. Схата Воронежтәи агуберния ақны сиит 1900 шықусазы. Аграждантә еибашъра аан Ар Каңшь срылан, Киквизе идивизия ағы. Өажәи-оба шықусазы амлакра үүбүа аан Қубанка сааит, акулакцәа ркны аеада еиңш акрызуан, убри сагъеиқунархеит ҳәа сыкоуп. Саби, сани, саҳәшья хучи амла иакны ипъсит. Саанхеит сымацара. Уаҳа цәашьыркыла уеимдозаргы цъарамзар-цъара стынхаңа ҳәа уағғы дубом. Ус шықусык ашътахъ Қубанынтәи схынхәны ағныка сцеит, уақа игылаз ҳъацхашых хуч тины Воронежка сиасит. Апъхъа зны уастағыс артельк ақны аусура салагеит, нас зауадк ағы аус уа, аслесарра атәи сцеит. Дук мыртцыкуа պхәысгы даазгеит. Сыпъхәыс ахүчтәи өни ағы ауп дахыраазаз. Деитымын лара Апъхәызба бзия ззырхәоз лакун. Дтынчза, лыхеихк, дгукза, лыхшың еилфа, сара дсеипъшмызт. Уи дшыхуңызгы иеилылка-ахъан арыцхара закуз, иара убри акухап ләзшагы изаныпъшуаз. Адәнықала уахълыхуаңшуз—пъшрала рацәак дағцацәамызт, аха сара дәнықала акумызт, сышлыхуаپъшуаз, өнитқала акун. Сара сзы пъшралеи гуаталеи уи латқыс еибъыз адунеи ағы уағ дықамызт, дагъықалом!

Аусуражынты саапъсаха, ма сгуамт-хамтца санаалоз ықан. Аха, мап, уи лахынтыи бзантцык сара исмаһаңызт ажәа къакъак. Сыргубзың'уа, сыйжъжъяуа, исзылура лзымдыруа дсывагъежъуан; ҳбарны ҳшықазгы сгу иахуара цъара фатәык қалтар акун. Саргы санлыхуаңшлакъ сгу аахъа-пъссаны, саапъсареи сгуамтреи насыхъюн, нас лара даасгудсыхәалон ус лаҳәая: «Сатабым-

ткан, сыхаара Ирина, бгу сасзар қалап. Еилыбка-
ауоу, сусураңы иахъа раңаак смансхәламхеит». Хара дырғөгөр ҳайзааибагон, иара саргыы сгу аа-
тынчхон. Уара иудыруоу, сашъа, аусураз ари
еиңш икоу әказшыя иатданак'уа? Шыжымтан
сгыланы слыхъыхъа азаудаахъ сон, уака суръа-
тәа, аусура сгу ахәауа, снапаңы исзаамгоз, сымч
зкумхоз акықамыз! Аа,abar изакутә тақыу иа-
моу, изакутә гурбъароу апхәйс гуеилга, апхәйс
бзия уфны дығназар.

Знызынла ауалафаху анҳаулакъ ашъахъ,
сөздөеи сареи ағы анеицаажәлозгы ықан.
Знызынлагы сшыапқуа еилагауа, ағнықа санаалоз
исыхуаңшлакгы, уамашәа сибаратәи санықа-
лалоз ықан. Ускан амға ҭәазшәа избон, агуаң-
хәа санкаҳалозгы ауқахымыз. Аха агуамч сы-
мамзи, сыңуұан мбатәшәа, арыжәтәгыы раңааны
изжәуан, аха исылаzon, уеизгыы сшыапқуа рыла
ағыны анеира сылшон. Атабырг ами иаххәаша,
знызынлагы қышынаңхәа схәазо санаалоз ықан.
Иара убасқангы—ма сгу нзырхоз ақы, ма өңи-
хәак, ма гуарак аалныңшумыз Ирина. Даа-
пышәйрччауан уи с-Ирина, иара убрыгъ ҳатыр-
барала, ағы сашыны сахықаз сымгуаартә еиңш.
Сеилыхны, ус ҳәо өаалтуан: «Атзахы унаскъаны
уштал, Андриуша, мамзар уңаар акаруат уалы-
оруеит». Саргыы аатәа хъамтак еиңш сналығыр—
зегыы башастәуан. Аңаа сахъалазгы лыбжыы
хааза сгу иқуғуан, нас қышаала лнапы қышқа-
куа рыла схаху лшышьуан, срыцхалшьуан,
ус анакуха..

Ашъжымтанза аусурахъ сцара өбака саат
шыбжъаз лара слырғыхон, слыхъыхъа скалар-
таз. Сара ағы анызжәлакъ ашъахъ акрыфара
шысцәымбыз лдьруан, нас ма ртәык, мамзаргыы
даеа фатә мариак ааңырганы, фырцъанк азна.

ауатка насызталтәауан, ус саҳәауа: «Ижә, Андри-
уша, угу ааихнарккап, амала сыхаара, акада уа-
ха умжәын». Нас абри еиңш әказшыа змаз лхә-
тәи зхоумтарыз? Афырцъан уатка ыжәны, өым-
тзакуа блала аңышъара налыданы, даагудкыла-
хыдкыланы аусурахъ сон. Адырғаендырғылар
ағы сашыны саах'уан, ускан дсаңәхаргы қамлози,
аха үьеи ақы салхәара дықан. Сара избахъеит,
тааңаракуакрыкны ус иқалалоит, итызшәаха,
апхәйс газа дахылоноу, уртқуа ртәгыы здыруеит.

Дук мыртцыкуа сыңшәма Ирина ахшароура
далагеит. Раңхъа аңа длоут, даеа шықусқуак
рыштыахъ — ғыңға азбабцә... Убыскан сөздә
рыңықуара сақутцит. Суалафаху зегыы ағнықа
иаазго салагеит, ҳтааңаара ахыпхъязара раңаан
азы; ағыжәра аха змадаз. Үсшыара мышк азы
цьара қурышькак ауараң зжәиргы, уаҳа раңаак
аңыстомызт.

Фажәи-жәба шықусазы амашынақуа схыр-
хит. Автомобил аус атәи стеит, нас аидарамған-
гага машина аруль снадтәалт. Уи сашыцилан,
азауд ашқа уаҳа сыхнымхәит. Амашына аруль
ахыыскыз иаҳа слыхъыхъзәа, сгу сыйцърааузшәа
збауан. Убас жәа-шықуса аамта схызгеит, иахъца-
иахъаа ҳәа сымбазакуа. Апхыз еиңш имғасит уи
аамта. Жәа-шықуса закухзеи, акрықоума; зықу-
рахъ инеихъоу дарбанзаалакгы азәи уизтааи —
уңстазара шұхыугаз убоу иумбоу ҳәа. Нас уи
иихәо умаҳари. Ииасхъоу, ицахъоу атәи изузәеи,
наскъа алға зыхчылоу асакара дәы-пәшза еиңш
ауп уи шықоу ҳәа уеихәоит. Шыжымтанла сар-
гыы уи асакара дәы-пәшза ахъ снеилон, сахып-
шлакгы зегыы еилыкка избон; ус верс фажәақа
санынаскъалакъ асакара ағеитнаж'уан, уантәи
иузеиғыраауда ҳәа иқамызт абиареи афасареи,
алаттартеи атәархырстеи...

Сара урт ажәашықуса уахынлагы өйнлагы аус зуан. Акыргысы сырғауан, ауаагы хреицәамкуа ҳанхон. Ҳхүчқуа ракузар — ҳрықұгурбъон: урт иқаиматзаны атара ртсон, реиҳабза Анатоли — аҳасабразы убысқак агуртқул бзия ааирпәшиит, ацентр ақны итытуаз агазет ақынгыы избаху рұәхъан. Абасқак убри анаука аганахъала уи агуртқул бзия ахынтәиоуз схатагы исыздыруам, саша. Амала атабырг ами, сара даараذا сеигурбъон уи, агуадура снатон, аха ишіңа ухәарауазе!

Жәа-шықуса рыла ҳара ңара ңытқ еидаагалан, аибашъра қалаанза ө-өйк змаз фны-хучык ҳарғыләйт, акладауеи аәакны. Ирина иаалхуеит ө-цымахъак. Уаҳа иаҳтахыз? Ҳахшара шақа ртахыз ақашь рфон, ахш ататәаны, иршәын, ирхан, ирышъан, ҳхыбра қуа кылсуамызт, ҳбаңаза ҳақан. Амала, ағны ахъсыргылаз атың маңк иманшәаламызт. Фышәқа метр зтазк'уаз аучастка исыртаз аҳаирплан қатарта азауд ааигуара акун иахықаз. Издыруада сара сығын хучы даөацъара иғылазар, усқан сығыстазарагы даөакала ицар қаларын...

Ус аибашъра қалеит. Адырфаенитәкъя военкомат ақнитә ашәқу соут, адырхәены адәыбба синталеит. Стәацә апшығыкъы: Ирина, Анатоли, сығыщаша — Настя, Олиа — зегын снасқаргон ағны. Зегын рөйрхатданы акун ишықаз. Аха имариоума аипъыртса, азбабәа хучқуа рылаңырз нхажжылт. Анатоли ахъта дак'уазшәа, ижәфахырқуа ааиртсысит, усқан иара жәибжь шықуса дыртагылан, нас сара с-Ирина... Уи лареи сареи ҳайднагалеижътеи жәибжь шықуса тцуан, аха абри ағны дшызбаз еипштәкъя дсымбацызт. Уатәы амға сықулараны уахеипш, соуразоуроу алаңырз салыргеит, схарп баазажжыраха, шыжымтандыгы — убас акухеит... Авокзал ағы ҳнеит,

сара лара сызлыхуаңшамызт дрыцхашъаны: да хытәуауз лқышәқуа чын, лыхцәы ихәамыз лкасы иатцыхәәо, лыблақуа тчаа, зыхшығ еилаңсоз азәы иеипш дықан. Акомандирцәа адта қартцеит адәыбба ҳақутәаразы, лара дааин даасхынхалеит, сыхуда лнапы акуркъаша, ихдырпәз атла еипш дқыңыңыңуа... Ахуңдуагы саргыы лыжъжъара ҳалагеит, аха акғы амыхуеит! Егъырт ахәса рхажәеи, дареи, рхучқуеи еицәажәо иғылан. Сара стәы дсылахәны, ақарма аракуа атла-маху иана-кутәиашо еипш сылkit, лоуразоуроу дтис-тис-уа, лыбжыы лызтымкаауа. «Бхы бнапақны иаага, сыхаара Ирина! Ҳаипъыртсымтазы ажәақушқуак насырхә» ҳәа ласхәеит сара. Лара ацәажәара днлагеит, аха лылаңырзи лқышәи неилатәеит: «Сығысахаара... Андиуша... Уаҳа ҳзеибабашам уареи сареи... уаҳа... Ари адунеи, ағы уаҳа...»

Саргыы, изыззарызеи, сгу тытңы ицион лара дрыцхашъаны, лажәақуа ракузар зынза иғурпәшааган. Еилылкаар акумзи дара зегын ааныжъны ацара саргыы ишысцәыхъамтаз, санхуа лахъ чаңы фара сцаузма. Маңк сааилашәеит! Нас мчыла лнапы снахан ңышаала даасқустхеит. Сара стәала иаарпәшқаны сналгутасит, аха сымч үүбуамзи, даабыр-бырын ҳңақа шыаңа лыштахъка даагаз-еазын, ғапжын сышқа ләаалхеит, лнапқуа рхахо, усқан маңк сналықұхәеит: «Абас азәыр деипъыртса ббахьюма ңаракыр? Закузеи иқабто? Сығыс штоу сыйжырц бтажуума?» Ишпәзуз, деитаагудскылт, аха лара лшьара дықуломызт...

Абас ацәажәара иағыз иажәа абжарағы даатғылан ңытрак даатынчхеит, усқан сара игуастеит иғу ңышаауа, ибжыы изтимкаауа ацәажәара шицәй-уадағхаз. Уи иғу ңышаара сара сахъгы ииасит. Сара сынцәытпәшшәа иара снаихуаңшит, аха

гурғала итәйз иблақуа рөы лаңырз сымбейт. Уидтән ихы иқүжыны, инап дуқуа маңк итсыуан акумзар, убас итсыуан ижакъа аартә, итсыуан иқышшәқуа...

— Изатахыузei, сөзыза, уртқуа ргуаларшәара! — Әшшәала өаастит сара. Аха исхәаз иара имаңзар акухап, агуңшаа-хыңжаара ииаин, даалжыашәа ибжы тахуаеза ус ихәеит:

— Щораенынза, сыңыра атыхутәантәи асаат ақынза, сыңсы аасыхшәаанза схы губбән астоит, сгу иалоуп — ускан Ирина сахылгутасыз азы!

Абартқуа аниңәа ашытахь պытраамтак өымтзакуа дтән. Нас ататын ахара иөназикт, аха ататын злеиңәоз агазет қыаад имқутцаңыжәжәо ататын-ххы ишъамхы иқүпсон. Атыхутәан ииулакгыи ицигар аайрхәшәа иун инеиөйтәкны өнтиңә-хынтиңә дахеит, нас дааимхәан дызөйз ажәабжы инациттеит:

— Ирина сеаалжустхан, снасыргутталада ләзәмфа аашьшыны даагудсылт, аха лқышшәқуа атдаа еиңш ихьшәашәаза икан. Ахуңқуа гудкыла-хыдкыланы, бзиала ҳәа раҳәаны, идәықулахъаз адәыбба авагон амардуанқуа руакы снаңагылт. Адәыбба ашьшыңәа аөйнанахеит; салжықа ауп стаацәагы ахықоу, урт сеитанарыхуаңышт. Абар схүчкүа, иабыдаха, еитымха, рееидырбүууланрнапқуа қьо иахыгылоу, урт иртәхын иңышшәирччарц, сгу кармыжърац, аха иаумызт. Ирина лакузар — лнапқуа лгутцаңсаны, анарма еиңш дцәышза, ахуңқуа ракъ ақы лхәошәа даөйн, лылақуа аайхмырсыңызакуа сара дсыхуаңшуа, аңша-цәгъа даңығланы պхықа ацара лтажызшәа... Иара убас маңара сара сгуалашәараңы уи даанхәзеит: лнапқуа лгутцаңсаны, лқышшәқуа цәышза, лаңырзыла итәйз лыблақуа тбааза... Сара бжеиңан убас ауп պхызла лара уажәгъы дшызбауа... Убыскан сзылгуттасы-

зеи, мшәан? Убри аасгуалашәар, ақытәйхәа ҳөзба цагук сгу иалақаңазшәа сақалоит...

Хара Украина ақыны Белаиа Церковь ақалақъ азааигуара ҳша-шаны ар хутакуа рахъ ҳдәықурттеит. Сара снақудыртәеит «ЗИС-5» амашына, иара убри ала афронтахъ сагъцеит. Аибашъра атәы акузар, уара иузымдыруа иуасхәозеи, ухата иубахьеит, иудыруеит уи атәы уаргы. Стәацәа ркынтәи лассы-лассла асалам шәқуқуа соулон, саргы шамахамзар атак рзызығлон. Зынгы ус зығлон: ҳусқуа хар рымам, хұчы-хұчла ҳаибашъуеит, уажәазы ҳхъатцуеит, аха иаарласны ҳамчқуа еизганы фрицаа ататын иаҳархарац ҳақоуп ҳәа. Уаҳа ирзызығрыз? Ашәқу ағыха аамтагы змаждаз. Атабырг ами исхәаша, иара сара схатагы стаацәа агурға рызташаз асалам шәқу рзығра стажымызт, насты дбаны сыйхомызт — зылаңырзқуа ақъаад иақуркукуо, зыңхәыси зхүчкүеи рахъ асалам шәқуқуа зығуаз ахатда. Ус иқаз ашәикка, баша ахатда еиқуа зшыу, дашшуа, игү ырпәшшәуа, иара имала иакузшәа ауадағра итагылаз илабырзқуа аауан, еиликаарц итахымызт ҳара ҳаҗәсакүеи ҳхүчкүеи атил ағы ҳа ҳатқыс еиткамкуа агуяқра шрымаз. Ахәынтырарра аус зегъы атил ағы иқаз ракун имқулха зыбәа иқуз! Изакутә хъантаразыз ҳара ҳаҗәсакүеи ҳтцеицәеи рыбәа мырхуакуа изтагылаз? Ааи, урт рыбәа ладмырқуит, ахъамтара чданы иаиааит! Аха цъара պсыек, рыңғахук, гүкаждыга салам шәқук иғыр, изауаз аңшәма պхәыс иагъа дыңууазаргы лгу каһауан, лнапқуа налываҳауан, лусурагы лыла иамбо джалон. Мап, ахатда данхатда, уи дансолдатда даазынио зегъы ичхауазароуп, зегъы ихигозароуп, убри ада պсыхуа анамоу. Мамзар уи дагъхатдамкуа дагъ-պхәысымкуа данијала, ускан ишәиттаит аңхәыс матәа. Шытакъа уахъихуаңшуа ахатда պшра акум-

куа, аңхәйс ңүшра иманы, ачархал ирашәалаит, мамзаргы ажә датдаланы ихъалаит; афронт ағы ус икоу ахатда датахзам, уа ус икоу афығара идагызы үйфы гауа раңазоуп.

Амала, сара аибашьраөы шықусыкгы инагзаны сыйкамызт... Аха уиаамталы ғынтә схун, асынтыгы имарианы акун сышхуз: зны снапы ажышә ағы, аштахъ — сшьапаөы; раңхъатәи аан аҳаирплан ақынты ахы сыйушәеит, аштахъ — абзарбзан апъеиха саахеит. Анемец смашына кылышкә жәа иқуиттеит, аха аиашами, сашыа, усткан разқшәа сеикүхеит. Сеикүхеит, аха дук хара сымцейт... Оынфажәи ғба шықуса май маззы анемец сытқуаны сигеит Лозовенко ааигуара атагылазаашъя баапъсза аан; анемец усткан хагуха джәило даауан, шәи-фажәи ғба миллиметр згуцә тбааз ҳара ҳабзарбзанкуа акы снариад амазамкуа инхазаап, уи аснариадкуа азнагатәын. Смашына ахаңәкүанза снариадла иҳартәйт, апъхз-баа ҳалхуата. Зыпъшрак ҳәа қаткатәымызт. Иааигуазаны аминақуа тқуацуан. Ус ҳармарахъ абъельхәа, аума рымекак, атанккуа рәаархеит, ҳарбъарахъгы ҳаңхъакагы еихсыррак ықамкуа аиәахысра иағын, уажәштә ҳүскүа цәгъян, амца ашыратәкъя ҳалаханы ҳақан...

Ҳара ҳафтсюта акомандир дызыттаит: «Соколов уздару?» ҳәа. Ари зщаара затахызыз. Уақа ҳөзірдә атакара иағызар акухарын, рбзарбзан снариад амазамкуа, сара арақа стәозма? «Ҳәарас иатахызуен! — изтәара атак наистеит, — сцап ҳәа сыйкоуп хымпъада!» Ус анакуха уеиха, ишулшо ала амаҳмыз арбаны! — иҳәеит.

Саргы сыпърит. Схаан ус ирласны амашына нықусымцаизт! Смашына картошкамызт иақуз, уи бзарбзан хыла итәын, итәын маршәакрала, аха амаршәа акыха аамта абакахыу, уақа ҳөзір-

цәа рнапқуа таңәни аибашьра иағагылоуп, амфакуа ракун, бзарбзанла ртыжәжәара даңуп ҳаба. Фбака саат амфаду снымсахытцы мфахуастак санылар акун шытә, ҳөзірдәа рбатареиа ахъылаз атакарахъ анеиразы. Арахъ иаасыкуршаан, ақуаршы еипъш, ахы цахә-цахә неиуан, аминақуа ңүжәон. Иқасттарыз? Сыштыхъка схынхәуазма? Нас смашына зынза иръирны ңүхъака идәықусттеит! Абатареиа ахъылаз ағынза дук бжъамызт, верск ақара акун, саатәин амоахуастала сөйнасхеит, аха, сашыа, ҳа ҳтәқуа рқынза афеиха смазеит... Иаразнакала схаөы уамак тқуаңызшәа збеит, раңәак абжыгы сзеилмургейт.

Уи нахыс исыхызы ҳәа акгы сгуалашәом, сшеиқұхаз атәи сыйдыруам. Ажра ахықуаөы зақаамта скажызы анцәа идырп. Ус сааңшит, аха сшьапы сзықугыло ҳәа сыйкамызт: ашыз сыйхызшәа схы адақуа еисуа, сқыңқыңызуан, сылақуа хуашьуан, сармарахътәи сыйжәфахыр хъу-хъууа, ипъсыдаха акы алакшозшәа збон, схуамц хъаа бүбүак азқылсит, фаха-ғымш сыйқутданы исысуазшәа. Акрамта сбырцьеиуа мгуацәхә схәазон, аха изулакгы сөагылт. Макъана сахықаз, сзыниаз ҳәа акгы сзеилкааумызт Сыблахат ғьежьюан. Дырғөғөт тақа снаиарц стаххеит, аха сымгылакуа сыйштыхар, ма сныштың сцар ҳәа сшәеит, сгылоуп сгарыгаөо, афыртын зысуа атла еипъш.

Сыпъсы анаасылала, саанаңшы-аапъшит,—сгу азәи арытәа аркны дахозшәа ағаареициит: сыйкуша-мыкуша ана-ара икаждын машынала изгоз абзарбзан ҳқуа, смашынагы хышәтны еилакубаса иштән, аиәахысра акузар, абар уи зынза сааигуаратәкъоуп иахықоу... Мшәан абри шын-калеи? Азәи ицәгъя изап, абрақа сшьапкуа аасытқуалан скаҳант, итсығрыз атла еипъш, избан

акузар еилыскааит ҳаңацәа шыкүшаз, афашибистәа сыйкуаны сышыргоз. Ааи, абас ауп аибашьрағ ишиқалауа...

Еех, сашья, уара иуздыруам иутахзамкуа утқуаны угара иатданак'уа Уи зхызымгац ауағы атқуара зеипшратәкъоу атәи аилкаара ицәйудағуп, иалидырауазеи!?

Ишысқәаз еипш, тақа скажын, ус иааигуахо иалагеит атанкқуа ршыкъ-бжы. Анемец итаниккүа ңышба лиақъеит исағсны, сара сахынтаааз шықаз... Уи зақа сыпсаҳы сөнатцоз удырнуу? Нас амашынақуа цон абзарбзанқуа рыңрахәаны, урт рыштыахъ жәпағык ашықтар, урт сылапш ианааташәа, сзықуиаз адгыл сөақурбұуаны, сыблакуа нхызғеит, урт рыхуаңшрагы аңсрагы еипшни ипхъязо...

Ииасшаз ииасны иңазар қалап ҳәа схы санаағаха, абар фоғык анемеццәа афтоматчикцәа шә-метрак реиха бжъамкуа иааихъан. Урт аатәин, сара сышқа рәаархеит. Иааиуан өымтзакуа. «Абар сыпсра аамта ахъаасыдғылаз» ҳәа сгу иаанагеит. Нас сақутөеит, сыштыаз аңсра стахымызт, сөғылт. Иааиуаз анемеццәа руазәк иавтомат ижәға иахикуцәаит. Ауағы мыжда дышпәәкоу үхәарауазеи: иарбанзаалакъ шәарак, зызарак ааснымшит сара убри аминут азы. Өйблақуа тұңда иааиуаз анемец сихуальшуан: «Уажәйтәкъа иавтомат азатуар датханы ақуқуахәа ахы цаҳә-цаҳә сгудипсалашт, аха иабасгудитари, сгуахы акуу, схахы акуу?» ҳәа сгу иаанагауа. Аха иахъсгудитталакгы сара сзын зегъ дара ракун.

Уи анемец солдат қуңшк иакун, аңшькы, зқышәқуа таңаза иқаз, илақуа тархулакны. «Ари сара сыгухъаа мқыкуа, уажәйтәкъа спырихышт» ҳәа сгуанала саахүцит. Ус иавтоматгы ласықуикит,—сара иара илакта стапшуа, өымтзакуа

сгылан. Уи иштыхъ иааиуаз дефреиторын ҳәа сықоуп, қурала иаҳа иааиҳабшәа иқаз, уи дара ртөала акы наиеиҳәан, автомат сықузырххоз днаспырданы, сара даасыдғылан, сарбъя нап өар-тәини сааиркат-катеит. Цқыа сангуеита: «О-о-о!» —иҳәан, инапала амраңашәарахъ амға насирабеит. «Абрахъ уца, уара араху, уақа ҳара ҳ-раих азы аус уулап» нациттеит. Уи ала аңынта икылкъаз ззырхәо азәи шиакуз ғашъомызт.

Егъи рапхъа завтомат сықузырххоз анемец уағаңшы смагуқуа игуаңхан: «Иушх лассы»—иҳәеит инапырықук'уа. Сара тақа снатәан, смагуқуа аасышхны инаимтаскгушьеит. Иаргы даасымқутасын, ала еипш инасымпытцижәеит. Сшыапкуршақуагы аамысхын иара иахъ ирыххосихуаңшуа салагеит. Аха иара итәала дыңәхәуа дласықуқаан, дырғөгөр иавтомат ласықуикит. Егъыртгы рхатың ағеа арго иғылан, аха урт ускак реидрыңғомызт. Абри ауағаңшы, срыман амғаे инеиаанза, хынтә рақара илақуа тархулакны дысөаңшит, имлашьуа абгалаң еипш, иззаку здырх'уадаз? Сара смагуқуа згаз иара иакумкуа, иара итәқуа ишхны сара изгаз үүшьап.

Ишпәәкастцоз, сашья, уаҳа схы абасырхах'уаз. Амоаду ағы сынкылсын, воронежаа рыңәхашыала, аны иаанмыжъ, абы иаанмыжъ, зегъы нацәханы, смидагуидаха амраңашәархъ сөйнасхеит, сыйкуаны сыйкамзи!.. Аха анықуаразы ағы сысны сыйкан, саатк ала верск акун иқастцоз, уаҳа мап. Үхъақа анықуара стахын, аха сғагалеиуан, ағы иашыз иеипш сымчыдаха. Үытк снаскьеит, ус гүпшык итқуан иргоз ҳара ҳтәқуа насхыргзеит, уртгы сара сызлаз адивизиа ақынтаин. Урт кардон жәағык рақара анемеццәа — афтоматчикцәа. Абас итқуан иргоз рапхъа иғылаз анемец сара дансзайгуаха, өымтзакуа иавтомат ашхуала схы ақыгу

ныңуиргейт, схы еилууа саагарыгаеит. Скаҳар ақуқуаҳәа иласгудтданы сишиуан, аха ҳара ҳтәқуа смахуар лтарсны дара снарыгутыларкын, снапы санкны, рыйжәпара саларгыланы, саатыбжак ақара сырғон. Схы стәшәа санықала, ҳара ҳтәқуа руа-зәйк даасөахутхүтшәа ус сеихәеит: «Уахъкамхаз анцәа иңшыоуп! Иахынза улшо ушьапала уцала, мамзар уршьуеит». Сара уаҳа насылымшо сықан, аха снықуагушьон.

Амра шынташәатәкъаз еиңш анемеццәа ркон-вои дрыбыуеит. Машынала дырфөгө ғажәижә-фык автоматчикцәа аарган, араху реиңш асқари ҳәа ҳаңхатданы хрыман идәйқулейт. Ахура бүйүа змаз шьюукы-шьюукы ҳаңзомызт, урт ақуқуаҳәа иғаргудтданы уатәкъа ишьны амбаа иғанрыжъла-уан. Өңциәкагыы бналарц реазыркын, аха амза-лашара иалырбаан, иреихсны иршьит. Атх агу ааифнашоны еилакубаса иқаз қытак ағы ҳнаргейт. Зхагыла зыхжәахъаз уахуамак ҳағтарцалан, ауха уа ҳаңхьеит. Ахәхә хышәашәа ҳақутәан, ҳна-злаиашаз тәа өйтк ҳарымтейт, ҳарт шнель ҳшәымызт, блуз затәы ҳақан, иҳақуаҳтоз ҳазтах'уада. Харп-затәы иқазгы дубарын. Урт еиҳарағык-айтбыратәи акомандирцәа ракун. Дара ркитель-куеи рыблузқуеи ршәыхны икарыйжъхан, рыйеды-рфашъарц азы. Шьюукгы артиллериа амат азыз-уаз, шоурамзи, харп-затәы ишықаз итқуаны иргазаап.

Ауха убыс ақуа кыдтәаны аура иалагеит, ҳа-уразоуроу зегъ жь-барак ҳамамкуа ҳайлышт. Ау-хуама ахыб қылыжәжәа, қуа инакылоҳәа иқамызт. Аухантәарап абри ауахуамаे уаңеимшхарала ҳайлан,abora қыатәы итакыу ауасақуа реиңш ҳайбаргуақ'уа. Алашыцара ибжы алығуа, снапы аанкыланы азәы ус дсазтцааит: «Ағыза, уара ахура умоума?» Атак истеит: «Уи уара иззууазеи, сашьа?»

Нас иара ус өааитыхт: «Сара схақымуп, издыр-уада үзара ақы сухуар?» Схы сахашшаауа, ус иасхәеит, сарма жәфахыр хуп, ачра иағуп, ахъаа ңәғъагы амоуп ҳәа. Иара өааитит: «Ублузи уха-рди ушәых». Урт сшәисхит, нас инапқуа рыла сыйжәфахыр иркүчуа далагеит, саргы сыпъсы ғыекаан сыпъсырц егъаасыгымхеит. Схаңыц ағға арго, ус иасхәеит: «Уара узлазбо ала, араху урҳа-қымуп ҳәа сықоуп, ауаа ракумкуа. Ас убахьюу абааңсы, иахъсыхътәкъо унацәа ақуурбуюу, рың-хашъара улазами?» Аха иара сыхура гуатауа, ис-хәаз атак нықаитцеит: «Иқасто акум, уара иууалу ашьшыхәа ақазара ауп! Убжы рдуны узырцә-жәозеи? Уерыбуюу, уажәы иаҳагы иухырыц укоуп». Иаразнакала снапы фартрысны данлаха, сыла амџабз нытцыддит.

Сара маңк сыпъсы анааиғызгагушьа ус сизтца-аит: «Уара уфашиступ акумзар, ас азәы иқаитдо убахьюу? Снапы уадышхыраха икоуп, арахъ иртрысны уахоит». Иара даацәыттаччан өааитит: «Уарбъя нап еибгоу ала усысуаз үйисшьон, аха уара кыр зычхауа азәы уакузаап. Ужәфахыр пәтәзәзам, итпән, атыңаे итасыртәеит. Нас уажәы ушпәакоу, ухъаа маңк ақара еиқүмтәазеи?» Аи-шаз хучы-хучла схъаа хыжъжъозшәа збон. Сгуа-ныла аңышьара наистеит, иаргы алашыцара дна-лалт, азәыр ахура умоума ҳәа атқуацәа дрызтца-ауа. Убри иакун аңақымтәкъа! Дытқуаны дшы-қазгы алашыцараे иара иус ду дағын.

Ҳара уи аухатәи атх ңәғъаңсышьала иаҳх-агеит. Адәахъы ацара зтахызгы ҳдәйлрыжъуам-ызт, уи азы заанатцы ғыңыа-ғыңыала ауахуама ҳан-тарцалоз аконвои аиҳабы алажәара қайтахъан. Цас иауазшәа анцәа дхазтоз азәы изымчхауа, адә-хъы ацара даргуақ'уа джалазаап. Рыңха, ичхайт, ичхайт, аха нас инеиматәаны атәшуара далагеит:

«Ауахуама пүшьа ақьашъра стахым! Сара анцәа дхастсоит, сқырсиануп! Иқастцарызеи шьта, иш-пәзури, ишәхәа, сашьцәа?» Ҳара ҳтәкуа шьюукы-шьюук изакутә уаау умдыруеи? Цоук чеит, да-еа цьюукых алаф илх'ua, абас қатца ҳәа иөхыр-цәажәо иалагеит. Зназы зегъы ҳааирлахөйт уи, аха атыхутәа бзиамхеит акумзар: ашә дасуа дала-гейт, сдәылшәжъ ҳәа дрыхәо. Данакумтца, анемец фашист иафтомат ашә инкылакны ақуқуаҳәа ағааирхан, анцәа дхастцоз уи ашениккагы, да-еа хөы-кгы шыны илкаижъит, даәазәгы дхун, убри ихуз ашылжъ дыпъсит.

Апъсцәа цъарак инеиватданы, ҳарт зегъы ҳху-цуа ҳаатеит: ңытрак ашътахъ инхутцак-аахутца-кны ҳара-ҳара ҳаицәажәо ҳалагеит, узустәда, уа-банзатәиу, утқуаны ушпәргеи ҳәа ҳаизтцаауа. Ала-шыцараे взводк, ма ротак ақны еициқаз аиғыз-цәа еибабомызт, аха бжыла аибаңшаара иаेын уажәы. Сара сыварағытәкъ ғыңға аицәажәара иа-ғын. Руазәк ус иҳәеит: «Уатәы, ҳара ҳрыманы идәықулаанза, зегъы ҳаиваргыланы иҳазтцаауа иалагашт, икомискарда, икоммунистда, иоуриада ҳәа, уара авзвод уеихабын, уи умзароуп! Иуза-акгы узалх'ум. Ублуз ушәыхны ианкаужъ, угу иаанагозар қалап солдат хархък иеиңш урыпъхъ-зозшәа? Уи шзықамло удыруазааит! Сара уара узы езықугылом. Раңхъаза уара удсырбоит. Сара издыруеит ушкоммунисту, насты апартия сала-ларц агитация шысзықоутдоз атәгты сгуалашәе-ит, шьта уара ухы иавбала уртқуа». Арт ажәақуа зәоз сара сармарахъ итәаз иакун, егъи уи ина-ғс итәаз ибжы өацаза ус атак нықайцон: «Сара есқынагы гуфарас усыман, Крыжниов, уара уа-ғеек шуакумыз, ушыхумгаз. Еиҳаракгы ус саны-қала атара сымам ҳәа апартия алалара мап ана-цәук ауп. Аха сара, уара ианакузаалакгы уғыз-

цоа упъсаҳып, иутиип ҳәа сгу иаанагомызт. Бы-жъ-класск урылымгахъеи?» «Ааи срылгахъеит, — атак нықайцеит егъи, — нас уиала иухәарц иута-хызеи?» Уи ашътахъ ңытрак өымытзакуа итәан ағыцъагы. Нас авзвод аиҳабы даацәажәеит: «Су-мтин, ағыза Крыжниов, сумтин». Егъи дааччан: «Уа-ра уғызцәа хара афронтахъ инхеит, сара уара ғызас устахым, уагъсмыхәазан, зегъы акоуп, усраргамоит. Ауағы ицәа иаду ихарп қиаҳа изааигуоуп».

Урт рцәажәабжъ ааиқутәеит, аха сара исаҳаз сху-сжы еиланаргылон. «Мап, — аасгуахут сара, — уара алаңынца иқылжъаз, уахызығзарым уко-мандир чархәара изура. Ари ауахуама утытны еибала усыштырим, ушъапы уанкны урхәазо ургап акумзар!» Ус ергъхәа иаацәылашеит. Абар алашьцараे, еицәажәоз ағыцъагы саҳынарәап-шыз: арирахъ, сывараेи дықуиан, инапқуа ихы иататданы, ицәа дазымк'ua, зхы-зәи ңышагъатжъ-за иқаз руазәк, уи зкомандир дызраргамарц зта-хыз иакун. Уи инағс харпәзатәы дтәан аръыс таңак, ипъынца аазырхуаны, дцөышза. «Аа, уара аръыс таңа, ани атлапқа-цәатачы умч иқухауда үкоума?! Уи ачархәаф итыхутәа узъыстәап» аас-гуахут сара.

Напыла снеигутасын ус сизтәаит: „Уара авз-вод уеихабызма?» Иара атак қайтцеит, ус шакуз ихы аартцыны. «Ари итахума чархәара узиу-рц? — таңа иқуиаз сналы наикүскит. Ус ауп ҳәа ихы ааиртцысит. «Ус акузар, — сәеит сара, — ишъапқуа аанкыли, дзымқуацо! Уласы, ула-сы!» Схата таңа иқуиаз ауағы ңышагъатжъ сөы-наикүсыжъын, снацәақуа рыла ихуламшәа нтсы-рхурааит. Уи акухеит, уаҳа қыт изымхәеит. ңы-трак уа сиқутәан, нас сөагылт. Ачархәаф итып-дықуттан, ибз иөыркъара итыхәхәо дкаждын!

— Абартқуа рыштахъ убас уамашәа сгу бжы-

сит, ауағы иакумкуя, ашқам зыброу мат-аңышқ хүрны исшызышәа, снапғы азәзәара стахны.. Схаан убысқан затәйк акун ауағы данысшын, убрыгъ ҳара ҳтәы.. Ҳара дабаҳтәыхыз? Уи атәымуағ иатқысғы деицән, дчархәағын, дыпъсахғын. Сфагылан авзвод аиҳабы ус иасхәеит: «Уаала, анирахътәи аганахъ ҳдап, ҳтыпъ ҃сахны, ауаҳуама ҳазымкырхәа ушәома».

Иара Крыжниов ихата ишихәахъяз еиңш, ауаҳуама аварағ ашъжымтан зегы ҳнеивадыргылан, автоматчикцәеи х-ғык есесаа иреиуаз офицердәеи ааҳакушан, дара ирцәымбыз ауаа ҳалган ирго иалагеит. Ихазтаит икоммунистдаз, икомандирдаз, икомискардаз ҳәа, аха ус ҳақан ҳәа уағыы ихы цәыримгеит. Ҳабжағык коммунистцәан, иқан акомандирцәагы, акомискарцәагы, аха чархәара рзызуаз уаҳа уағы джаламызт. Ӯышәғык инареиҳаны ҳахықаз ҃шьғы-затәйк роуп иҳалган иргаз: ауриаки х-ғык аурыс солдатцәеи. Аурысқуа зыргаз, урт рхахуқуа рхәны, ауриа ҃шра ахърымаз азы ауп. Инарыдгылан: «Иуда?» — рхәан инаразтаит. «Мап, ҳаурысқуоуп», — рхәеит дара, аха ирххуцх'удаз. «Арахъ шәлт» ҳәа инаҳалган иргеит.

Урт иларгудтданы ишьны, ҳарғы ҳрапъца рөйнәрхеит. Авзвод аиҳабы Познан ақалакъ ағы ҳнаргаанза, даасцрымтәзакуа сара дсыцын. Иареи сареи Познан ақалакъ ағы ҳаиқургейт.

Икоу убома, сашья, сара аханатә аахысғы сыйналаны ҳара ҳтәқуа рахъ сәрд сгу итакны исыман. Уи сұбахъан хъаҳ-хъачарада, аха Познантәи алажер ағы ҳнаргаанза сгу итаскыз аус насығзартә еиңш ңъара еимкъарак сақумшәеит. Познан алажер ақны ауп абналаразы сманшәлахашәа сахықала: май мза антәамтазы ҳаигуара иқаз бнакахъы ҳаргейт ҃шығык, амгуахъ зы-

хыны ипъсыз ҳғызыцәа атқуацәа рыжразы, усқан ҳа ҳтәқуа уа азәырғык нтәеит; сара анышә ажра сахьяғыз, сыкуша-мыкуша саанапъшы-аапъшит, иағъгуастеит ғыңға ақарулцәа — анемеццәа итәаны акрыфара ишналагаз, даға қарулк амра дыңәиаланы дшамхацәаз. Сбаҳа нкасыршәын афасара снылашшы сцеит... ҆ытрак аштакъ сығт, сышиашаз амрагыларахъ схы рханы...

Сыйналаз ақарулцәа лассы ирызгуамтазар акухап. Абри сара-сеиңш икоу ауағ таңа, уахык ала ғынғажәа верс снықуартә амч сыйтаз схататы исыздыруам. Аха изхуартазыз, сыгутқы ба-шахеит: ҃шъаха-҃шъымш снықуахъаны, шәиңхызыз згымхаша алажер снацәыхараны акыр сдахъаны еиңш, сыркит. Алакуа рыман сыштә ихылазаарын, чартак сшалатәаз иғасыхъзеит.

Шъжымтана ашара ааигуахо ианалага, дәйла анықуара саңәшәеит, абнара ақынзагы ҳіләка верс бжъан, нас чартак сफалалан сғасқынаны снатәагушьеит, ағене уа исырхуларц. Снапсыргутца-ла ача рыңқуа аагулсхын инасөаршәуа ҃ытқ сфе-ит, сұыбакуагы иртасыпъсеит, ус лаш-бжъык саҳаит, мотоцикелгы аўьъя аргеит ааигуаза... Сгу насымғырны ицеит, избанзар алаш-бжъкуа иаҳа-иаҳа иааигуахон. Нас мгуацәха снықуиан, сөы снапы наңыраскит, алақуа сұзамға иацҳар ҳәа спәаны. Иаакылсит еибарғыны, абгақуа реиңш, алақуа — иаразнак ала исшәыз зегы еимкүку инықуртцеит. Сан сшаалыхшаз сқынтаңза алақуа саарылахеит. Урт ишыртакъыз сырбылгъя-уа срыманы ачарта иалан; атыхутәаны руакы слыштынагуан, ашъапқуа сгудрүүуалан сқаркы тңархураарц ағазнакит, аха ипъшын макъана ус. Ус ғ-мотоциклк рыла анемеццәа аакылжыеит. Иаасысуа иаасысуа сидрабеит шақа ртахыз, нас дырғөғө алақуа насыжәртцахт. Сцә-сжыры үбәнаны,

ашъақуада сыхьышы, скъантазза срыман алагер ағы инеит. Уа мызкы ақарс стакын, сахыбынализ сахырқыаны, аха уеизгы сымъсыкуа сеиқүхеит!

Хатқуаны ҳанықаз ҳзыниақуаз ртәы аасгулашәар, сашыа, уамашәа саақалоит, уи ахәара еиҳагы иуадафуп. Уақа Германия алагерқуа ркны итқуаны иқаз ахарзаман аамта изтагылаз, ирхыргаз, цәгъяпсышьала итахаз ағыздәа гуаққуа снарызхуцыр, сгу тытны ицо, сыпъсаҳы еибак'уа скарқы инкылачуеит, сыпъсыпъ алагағагара сцәүудафоит. Өшүкүса стқуаны уахъ санықаз саҳынанамгаз ҳәа икоузei! Өшүкүса рыла Германия азбжак зегыы сакүшеит: зны Саксония ақны силикаттә зауадк ағы аус зуан, зны Рур аобласт ағы араңа ытсысх'уан, зных Бавария ағы сыбда реиңны адгыл зжуан, Тиуринг ақынгыы снеихъан, анемец дгылаө сахынанагаз, сара сакум, ағстаагыы издыруам. Иахъабалакгыы еипъшзамызт уақатәи апъсабара, аха уақа иахъабалакгыы еипъшны акун ҳара ҳашыцәа шындыртәоз. Индиртәон, ирпекон, ҳара ҳөй арахуттәқья ус иазнықуом. Җаңкумла, шәақь шыхуала, магу шыхуала иааҳаңрасуа; аразинатә лабақуа, аихаттәқуа, иаарымпъыхъашәоз зегыы рыла иааҳасуа ҳрыпекон.

Иҳасуан ҳахъаурысқуаз азы, ҳабла ахъаапъшуз азы, дара агумхакуа рыматқ ахъаауаз азы. Иҳасуан дара ишыргуампъхоз үзара ҳанхъапъшыр, ма ишыртакыз ҳамнықуар.. Иҳасуан егызла замыз азы, ҳарыпекон знымзар зны апъсрамса ҳандыргыларц. Ҳарт зегыы ҳаңсыр, уақа ҳазтатчаны ҳарблышаз апъечкақуаттәқьагыы рзымхар қаларын Германия зегыы ағы...

Алагерқуа зегыы ркны еипъшны акун ҳара итқуаз ақыршаҳәартдоз: ацәыцә алатата, шәкибжаки грам ачей, ақаб иалхыз қурпажәки ракун уахыки-енаки ихартоз. Азыршыттәқья ан-

хартози ианҳарымтози еиқаран. Уи ақара ахәара ۋاتахызузи, уара ухала уазхуци: аибашъра калаанза сара исказануан պъшынфажәи фба килограмм, сыйқуаны санырга ашътахъ еергъхәа ғынфажәи жәаба килограмм ракун исказануаз. Сцәи сыбағи еикуршаны, сымч снанамго ақынза сиенит, арахъ убасқак ихъантаз аус ҳдыруан, ҳара җакум—ағы үүбуаттәқьагы амч ақумхаратәи.

Сентиабр мза алагамтазы Киустрин ақалақъ ааигуара ағтәи алагер ақынты ҳара шәи-ғынфажәи ғыңғы-ғык ҳайаргеит Дрезден азааигуара иқаз алагер B-14 ахъ. Усқан уи алагер ақны ҳара ҳтәқуа ғыңғы-ғык рақара ықан. Зегыы абаҳу иағагыланы ахахә պъиреуан, напыла икылыштәон, ипъирекон, ирх'уан анемец ҳаңә. Мыши азәи нормас идын պъш-кубометрк ахахә պъены аиқуттара, арахъ ҳгагалеиуа, ҳаңсы арахуц иакын. Абрақа антәара ҳалагеит: шәи-ғынфажәи ғыңғы-ғык инаргаз ҳара, ғымшрыштыахъ иаанхаз ғынфажәи жәибжъғы затәык ҳауп. Ари ишпюубо, сашыа? Игуақрамзи? Уа ҳара ҳтәқуа ипъсуаз рыйраттәқья ҳахъзаумызт, уи үзамиңуа цәгъяс иҳаман, аха уи азмырхакуа, алагер ағы жәабжыны иҳаларттахт, анемеццәа Сталинград ргахызшәа, нас Сибра агуахы шықаз инаскъахызышәа. Ҳгуақра даға гуақрак ацлан, ҳайынны, ҳала адгыл иаҳзакуогомызт, ҳхатакуагы ҳпесни абри атәым дгыл ҳамандаз ҳәа ҳгу иаанагон. Алагер ақарулцәа ракузар, есымша изәыз ғыжәран, шәаҳәаран, игурбъон, ичкон.

Ус ҳшықаз, уахык зны аусурахътә ҳхынхәны абарак ағы ҳааит. Ағены хулаанза ақуа ауан. Ҳарт зегыы ҳайлышны, ахъта ҳантәо, ҳацхаху еиҳамгыло акун ҳшықаз. Аерыпъхартеи ағырбартеи абақахыз, ҳламгуа тағаҳәа, апъсрода ҳлаҳәа ҳаммакуа. Аха ишаңыз еипъш, ауха фатә ҳартомызт.

Сара скыаे хыжә-кужә баазажжыраха—исшөыхны ақуиарты инықусыжын ус сәеит: «Дара йышба-бшыба кубометр ахахә рзеиқуаңтар ирызхом, ҳара ҳакузар азәазәала кубометрк-кубометрк анышә ҳазхойт». Ҳара ҳтәқуа иреиуаз хумгак даалаган, аберт сажәақуа иаразнакала аләгер акомендант икны инаигзазаап.

Аләгер комендантс иамаз, дара ртәала лагер-фиурерс иқаз анемец Миуллер иакун, доуцәамкуа, дңыпхъза, хышк, уағы шкуакуак. Аурышшәагызы ихәон ҳара ҳайпштәкъя, уимоу, аштыбжь «о» иналкыны акун ишихәоз, волгантәйк иеиңш. Ацәхаразы ашәақъ-хыс дағызан. Убри атәы маңара абеидыртеи ухәаруазеи, уи ақья-афырхша?! Ҳарт знызынла абарак аңхъа ҳаиваргылан, гүп-фык есесоваса иңи, итаңкум ратәаны, асаңтантә наптарца имбатданы дааилон. Анаштарца атака тса-өйтк изатдан, инацәкъарақуа ина-мырхырц. Дааҳәагылон, азәы ҳабжъажыны азәы дахәасуа, ҳұынта ашъақуада тыркъасо. Ари «агрипп шәалзырго акоуп» ҳәа ҳаиҳәон иара. Абас есымшааирагы дәзнықуауан. Аләгер йыш-цъараны игылан. Аңш-цъарагы абас ҭа-҆кумла ҳұынта дәсуга дааҳалсуан. Мышкы аабжъаижъуамызт. Амала, иара агмыг аны ҳан-ижъуамызт, абы ҳанижъуамызт, ҳаңсәа ыткамыргыло, иөы иааташәоз ала дахъаңәауз ҳара иаңагы ишениңдахшыоз изеилкааумызт, избанзар ҳабызшәала акун дшыңәауз. Ҳаурыс бызшәала дахъаңәаజәоз ҳара хгу ишахуоз еилика-ар—цьеи ихәарын, иара итәахы дмиасуази. Сара сөзы москватәйк убри игуаң дыкны дагон. «Абри даныңәауа,—ихәон уи,—сара Москва ауараш жәыртаә стәоушәа сгу иабоит, ауараш ажәрагы убас иаасгуаңхойт—сыхлахат—гъежьюа ақынза».

Убри акомендант Миуллер ихата дсыпхъеит, акубометркуа ртәы анысхәа адырфаенитәкъя. Ауха абарак ағы иааит ғыңға ақарулцәа, атарцыман дрыңны. «Соколов Андрей уарбану?» ҳәа итдаит урт. Сара шакуз сәеит. «Уаала арахь, герр аләгер-фиурер дуңхъоит». Уи змааназ здырт. Сышыразы акун. Сөздәа бзиала ҳәа нарасхәеит. Уртгы ирдыруан сзықушәараны сықаз, саақу-пәсірхана сөйненасхеит. Аләгер ашта сықусны снеинуан, ажәған икыдыз аетәақуа сыла рыйхалауа; уртгы бзиала ҳәа расхәеит аласгы сгу иаанаргауа: «Абар угуақра атыхутәа йүтәоит, Андрей Соколов, аләгер ағы хышәи фажәи жәеизатәи аномер зыхуда иаҳоу». Убыскан Иринеи схуч-қуеи аарыщасхеит, нас атапанча агуцә атаң-шра саңымшәартә еиңш, сеаасырбұзуеит, сып-сәтазара атыхутәантәи аминут азы аңсра саңәшәо-шәа схы дсырбар стахымызт; асолдат ус ауп ахымқаңгара шихутоу...

Акомендант иуада цъаза, аңенцыркуа рөы ашәтқуа ықурғылан, ҳара ҳөы клуб бзиак ақны еиңш. Астол иакушаны итәан аләгер аначальник-циә зегзы. Ху-фык тәоуп, ашнаңс рыхуларпқауа, асало ыфауа. Урт зхатәаз астол ағы иқугылан штоң, дук азна ауатка, ача, асало, атәа-ртәы, аконсерв зтаз абанкақуа. Сара иаразнак урт афатәқуа сылаңш нархызгейт, агура угару, аиашаз сып-сахы еиқуңчо сақалеит. Абга еиңш амла снымтәози, ауаа ирфо афатә саңәхқаахъан сара, ара уажәы ас ианызба — сышқақаларыз уаҳа.. Сгуеибакра ааныскылан, астол сылаңш нақузгейт.

Сөапхъатәкъя ауатка дашыны дтәан Миуллер, итапанча кны далахумаруа, нас илақуа ҭархула-кны сара днасыхуаңшит; амат шәм еиңш. Иқас-тозз, снапқуа насываңсаны сиашахутәаза сағылан: «Аибашьғы атқуа Андрей Соколов, шәара

герр комендант шәприказ ала саат» — сәеит. Иара ус дсаңдаит: «Ишъоухәаз уара аурыс Иван? Пәш-кубометрк ахадә апәра раңану?» «Ус ауп хымъада герр комендант, ираңоуп», — наиатаскит сара. «Уара ухала апсцәа рахъ уұаштыр азхарыу?» — деңданасаңдаит. «Ус ауп хымъада, ибзиатәкъан сазхойт, сагъацәымщуп», — атак қастеит.

Иара доғылан өаитит: «Урт уажәақуа рзыхәан цқыа аҳатыр қуташы зеиңшроу усырбап, абраңдәкъя иааугудтаны уштыр. Аха аратәкъя иаҳутам, уаала адәахы, уа ақыаадгы унапы атауып». «Шәара ишүшәтахыу», — сәеит сара. Миуллер дғылан ңытрак ихы ларқуны, нас итапча астол инықуитдан, тәыңак азна ауаткеи ча-саки, асало надқыланы исыто, ус өаитит: «Уңсымтаз ижә, аурыс Иван, анемец бұзар аиаира аргара аныңдаға ахъзала».

Сара атәца наимхырц стажхеит зназы, аха атыхутәнтәи иажәақуа амџабз настыркит! Сгуана ус сәеит: «Сара аурыс солдат, анемец бұзар аиаира аргаразы аныңдаға зжәрацу?! Уаҳа акғы утахзами герр комендант? Сара сзы зегы акоуп, апсрагы абзарагы, уара ууатка ухата иузхыртәалаит!»

Атәца астол инықусырғылан өаастит: «Шәчиңыказ итабуп, аха сара арыжәтә зыжәзом». Иара дааччан: «Хара ҳабдьар аиаира аргара ахъзала аныңдаға аанукыларц утахым акуу? Ус анакуха уара уңсра ахъзала ижә», — ихәеит. Зегъ акакун, исцәалазуazz? «Сара апсреи сыйтагылоу агуақра ахаңдареи рныңдаға ахъзала изжәуеит», — сәен атәца аакусцаан инасихуласырпкит, аха ачаң саламкысит, нас напсыргутала сқышәқуа аасрыцъан, ус нацыстает: «Итабуп ачеиңыказы. Сара сыхиоуп иахъышәз ахъ, герр комендант».

Иара илақуа рыңған дсыхуаңшуа: «Уңсымтазы чаңыз ұнаңдар еиңын» ҳәа өаитит. «Сара апхъятәи атәца чаңы ахысфалаңом», — наиатаскит. Даңазнык атәца ртәни инасиркит. Убрыгъ соғахан изжәит, аха ачаң саламкысит, фырхаттас ус хуңда: — «Ма арыжәтә сеасыршып адәхъы ҳдәилтцаанза, сыпстазара салтаанза». Акомендант иңымшықуа ғытпәеит, ус дсыңдаауа: «Ачаңда әкүмфааузей уара, аурыс Иван? Иф, уаңыңхамшын!» Сара уи атакс: — «Саташәымтән, герр комендант, сара ағбатәи атәца аштакъ ачаң афара сашылам», — сәеит. Абрыгъ настәкьеит, акомендант изамфақуа аатчаан, ақыр-қырхәа дыс-хыччауа, сажәақуа немец бывшәала иғыззәа ирзеитеигазар акухарын, уртгы ааибарчкеит, иаҳәнды сара исеаңшуа. Саргы иаҳа реаадыртатшәа збаҳт.

Акомендант ахъятәи атәца сыйтейтәеит, изымчықуа дахыччоз инапқуа тыс-тысуа. Уи атәцагы соғахан интасырпкит, нас ча-өаңдакы аампәенеи инахысфалт, ача өатда зымпәсөз ача-са астол еитанықустает. Сара истахын урт агумхажәқуа идсырбарц, амла сынтара шықазгы — дара рчеиңықа азымтасра шыстахымыз, аурыстә гутбара шыммоу, иағыа реазыркыргы, раҳутас срып-хъазар шыстахымыз.

Абри аштакъ акомендант иеааиреин, игу ағы икыдыз аихатә ңарқуа ғба днарыха-аарыхан, бұзарда астол днахытын ус ихәеит: «Икоу удыр-уоу. Соколов, уара аурыс солдаттәкъя ззырхәо уоуп. Акы иаңымшәо солдатуп уара. Саргы — ссолдатуп, иаңсоу аңа ҳатыр иқустсоит, схысны уара ушшыуам, иахъа ҳара ҳар Волга ақынза иан-ней аамтазы, Сталинград ауразоуроу рнапағы ианаарга ағыны ушшыртә иауазеи! Ари амш ҳара ҳзы игурбъара дууп. Убри ақынта сара гузиан-

ла уара уңстазара уазынсыжьеит. Уца утыпъахь, ус зузызуа уара ухатзара азы ауп», — ихәан, чакыки сало өйткі насиитеит.

Ача-хы сгудырбуюала, сарма напала асало кны, иқалаз уамашәа ибо, итабуп ҳәангы мәэакуа, саақугъежъаан ашәахь сөйнасхеит, убыс сгу иаанагауа: «Уажәытәкъа сыйәфашәақъа ахы цахәцахә алаиркацозар акухап, ускан ари ачаңа сөйизәа рәкынза исызномгеит ауп». Аха мап, убыс-кангы аңсра сахыпъеит...

Акомендант иуада сыйндәйлтит, спышапкуа еилага-еилаго; аштағ слахатқа аагъежын, атқуацәа ҳзығназ абарак снығналоны, схы сзымдыруа ацамет слықуҳаит. Ишарккаанза саалырхит ҳара ҳтәқуа. Нас сааштырхын: «Икоу ҳаҳәа, икоу!» — ҳәа сыхтаркт. Сзықушәаз зегы схамшткуа ирасхәеит, сыңсы анаасылала. Ақуиартағы исываниаз сөйза дсызщаит, ибжыы изтымкаауа: «Ари ачаңа шәахшари?» ҳәа. «Зегы еиңрзеиңшны, еиқараны», — наиатаскит сара. Ус ишаркко иалагеит, ачей асалои еиқара-еиқараны рахуцла иңыркеит. Сұйчка-цәак сұйчка-цәак иәкаралы азәазәала ача разеит, асалогыы рқышшә аарцәаакыртә еиңш ирыхъзеит. Уеизгы азәгыы игу нымхаратәы иаҳшеит.

Дүтрак аштыахь иаҳа иңбууашәа иқаз хышәғык ҳаалырхын, зтачык атарбараҳы ҳаргейт, уантәи Руртәи аобласт ашахтақуа рахъ ҳдәықурттеит. Уа сыйкан ғынғажәи пәшба шықусанза. Уи аамтаз ҳара ҳтәқуа Германия ртачкум ибжъар-цилахъан, афашистцәагъы ҳара ҳатқытқыашъара иақутхъан. Зны актәи асмена ағы аус зуаз ҳнеивадыргылан, обер-лейтенантк дааин атырцыман ила ус ҳайхәеит: «Шәарт аррағы амат үзүз, мамзаргы аибашъра қалаанза шоферс аус зуаз азәир шәйкоума, ус азәир шәйқазар — шәақ түхъақа

шоналт». Ҳарт ңыхъа шофердәас аус зуаз бжъ-фык җналтит. Аматәа шәтә-шәыхқуа ҳартан, ақарулцәа ҳацтан Потсдам ақалақъ ахъ ҳдәықурттеит. Үақа ҳаз-хазы ҳаршеит зегы. Сара аусура сиядышреит амфакатзареи ахыхъчаратә рғылареи ирызкшәа «Тодт» захъзыз конторажәк ағы.

Уа «Оппель-адмирал» ҳәа изыштыу амашыннала длазга-ғазгон амаиор ичын змаз анемец ныңыныр. Ох, дышпәшәпаз уи афашист гумха! Къағ, имгуацәа тасқаңза, иоуреи итбаареи еикараза, ижәфахыр кылгугуза, аңхәыс-къағ лсаҳья итаны, пәшраңғылак иакун иара. Сара стәала, уи ҳпәка ңүт ашша иман. Днықуон апаровоз еиңш, пәттү дықьуа, крыфара днатәар — ахәа еиңш, уағы дихуомызт, апирөхәа джаҳәон, ашнаңс ыжәуа. Саргы знызынла ңыт-чытк насөаиршәлон: амға ҳшықу, ңьара даатғыланы, аколбаси ашәи ххны, арыжәтә ахжәылауа длатәон; ихшәаны данықалалоз саргыы чаңык насымпытцаиршәуан, ала еиңш, бзантцык инапала ачаңа симыркыңызт, ипату бжънахыр ҳәа дшәон. Иара убас иагъа иқазаргы, алагер ақны ааста арақа иаҳа еиңын, саргы хұчы-хұчла ауағ саҳья аасхуаушәа салагеит. Өымчыбжъа рақара Потсдами Берлинни срыбжъан уи амаиор дсыманы. Нас уи ддәықурттеит афронт ааигуара, ҳара ҳтәқуа ирәарғыланы ахыхъчаратә рубежқуа рыргылара аус ахымғағыс-уаз ахъ. Сара убысқан уахынла зынза сыймыңәо салагеит: сыйналан ҳара ҳтәқуа рахъ, сыңсад-гыл ахъ ацара сазхуцуан.

Зны Полоцк ақалақъ ағы ҳнеит. Өышыкуса раахыс убрақа ауп шұжымтәнк раңхъа иахъса-ҳаз ҳара ҳабзарбзанқуа рхысбжы. Сашья, ускан зақа сгу еисуа салагаз удыруоу?! Стәацәараҳаанза, сыйқунан санықаз зны, Ирина лахъ сандалозгы ускак сгу еисуамызт! Аибашъра ңон Полоцк

амрагылара аганахь, жәақа верс набжъаны. Ақалақъ ағы анемеццә еилагъежъуан, ази-амцеи еиқутәо, ибъуа, иңәңауа. Ани сара иназга-ғазгалоз анңынгры даазқулаз арыжетә ажәра хтакзаны дықан. Әныла ақалақъ ҳалсны ҳталон, уақа арыбұуарты шықарташа ҳәа акы нараңзаны, даахынхәуан, нас иаалашыцар дтәаны арыжетә ажәра далагон. Уи затцаира дпахузда дычуан, илаңақуа рыхтратқъя иңәңуадағны, ашхырцәаъ дырфазшәа...

«Аха, уажәштә зыпъшра қататәым, иаант сара саамтагы! Аха сымала сакум ибналаша, ани анңыр шәпагы дгатәуп, уи ҳаңтәқуа рзы акы дхуартахар қалоит!» — ҳәа сыйбейт сара.

Атзыварақуа ҆ығеенниаҳьеилажыз килограммк иааниуаз гирак сыпъшаан, акынтылжә иныласхәеит, издыруада цъара истаххар ҳәа, нас даңғыз ааштысхит. Убас истахқуаз ааиқусыршәан, амашына апъхъатәи атәарты инатастеит. Анемецқуа сирпъртаанза, ғымш раңхъа уахык зны, смашына абензин татәаны сшауаз, немец унтерк ағы дашыны, ахәйнцәбаа даганы, атзывара к'уа, дмадаңь-мадашәо дышнеуаз гуастеит. Амашына аанкыланы, саанытцын, ағы иашызыз анемец даайларбұуа дсыман атзыварақуа ахьеилажыз дназган, ичынқуа аақужәаны, ихылпәагы надқылан иаазган смашына апъхъатәи атәарты инатастеит. Ииун фажәи-жәба ашъжымтәнза машынала иназга-ғазгалоз амаиор цәаңачы априказ қайтцеит, Просница ақалақъ ахъ шықоу дызгараңы. Уақа зыргылара иаңыз рыбұуартак напхгара азиуан иара. Амфа ҳақулт. Амаиор амашына ашътахътәи атәартәе дтәан, дхырқусуа, саргысгу атыпъ итагыломызт. Сцион ирццакзаны, аха ақалақъ ҳанналс снықуашәа аасырмачит, амашына снанытцын саанаңшы-аапъшит: ҳашътахъка ха-

раңа лидарагага машынақуа өба қуареаруа амфа икүн. Акапанга агира ааңырызган, амашына ашътахътәи ашә аасыртит. Анемец майор, ибъхәис длыдиалазшәа, иөыртынчзаны дыңәан ахыр-хыржоа. Ишсылшозала иармарахътәи иаргутыста акапанга лажәстцеит. Ихы лаикуает. Уи изымхар сөдан, даңазнык еитанажәстцеит, аха зынза ишьратқъя стахымызт. Уи аҳаиуан ипъсы штоу ҳара ҳтәқуа дрыназгар стахын, урт иртаххаша ақырқуа реиҳәашт. Итапанча аатысхын сцыба иштастцеит. Нас ателефон даң ихуда ифахасыршоын, амашына ашътахътәи аихатә даан инадәсқалт; уи зықастаз — ибъзаны ицоз ҳмашына дтымығорырц азы ауп. Сааццакны анемецтә чынкуа сыйжәса инықутданы, ахылпәагъ насхатданы, амашына шиашаз идәйқүстцеит адгыл ахыдыдуаз ахъ, аиөахысра бұуа ахықаз ахъ.

Анемеццә ахътәаз апъхъатәи ацәаҳәаेы апурлемиотқуа зхықугылаз атабиақуа өба сырбыжъқынаны сцар акун. Атабиа иаахықүххылеит афтоматчикцәа, саргы зныказ цас смашына анықуашәа аасырмачит, уи иақутәаз анемец майор шиакуз рбаратәи еипъш. Дара ағытра иалағеит, уахъ шәыршыуеит, уахъ ацара қалом ҳәа, аха сара исмаңаазшәа, ишсылшозала смашына нартрысны анықуашәа ифацстан, есс, удаларгы уцала... Дара ргуатәақуа еилысаанза, ажъа еипъш, атабиақуа снарбыжъқъа-аарбыжъқъо ҆ытқ снаскъеит.

Сышътахъка анемеццә амца сыйжәиртцеит, саңхъақа акузар ҳара ҳтәқуа рафтматқуа, өаанихак қамтәо, атсатә қуаршы сгудыпъсало испъслеит. Амашына апъхъа асаркъа иамаз ҆ышыңыра ахъ аахеит, арадиатор рыңға иқуртцеит... Аха, абар ӡтачык ахықуан бнағыгурек ағы, ҳара ҳтәқуа шыууки еибарығы смашынахъ рөаархеит,

саргы амашына сғаныпъан тақа сөйнкаждыны, атқа-атқаң ҳәа адғыл сагузуа салагеит.

Җкуна-аңшық, уаанза исымбасыз ахыхчагатө пүштөз змаз ачынқуа зыжәфахыр иқүз, зегь ракъхъа даасыдыхылан, ихаңыц ағға арго: «Аха, ағстaa ихухаша уара, фриц, амға уацөхъан ҳара ҳахъ уаанагеит акуу?» — иңеит. Анемец чын сыйхуда иаақужәаны, ахылпәа исхазгы тақа илка-жыны өаастит: «Ухатқы, сара, ухатқы! Сара сабатәи фрицу, Воронежтәизар? Воронежтәуп схата! Сытқуаны сыйкан, иуаҳауу? Аа, абри амашына иақутөоу агумха дыпъшәйртла, ипортфельгы шәыст, саргы шәкомандир иахъ сдәықушәтта». Стапанча уақа ирыстейт, нас азәы иқынтии дағазә иахъ снарго — ауха адивизия акомандир иөы сыйкылыргеит. Убри аамтазы сара кысса-тахъан, сөйсдүркуабахъан, исыздаахъан, сеила-рхәахъан; аполковник дахылқаз атабиағы снеит ишахутаз ала. Аполковник астол дахытцын сара сахъ иөааихеит. Уа иқаз аофицерцәа зегъы ишырбоз саигудирбүуалан ус иңеит: «Итабуп, асолдат, итабуп, иумфатәны анемеццәа рыкнытә иа-хзаугаз ағаттаху азы. Уара умаиори, уи ипортфели ҳара ҳзы убасқак иаңсоуп, ғажәағык анемеццәа абзқуа ратқыс акырза инеиҳаны. Акомандақаттара ағаңхъа иқусыргылоит еиҳабыратә ҳамтак уртартә еиңш азнықуахаразы». Сара уи иажәақуа исхәара сәамшәо скартцеит, сқышәқуа тыйс-тыйсуа, нас еергъхәа сыйжы аатызган: «Сшәйхәоит, ағыза аполковник, ахысფәа рирхутахъы стажәыфрацы», — схәеит. Аха аполковник дааччан, сыйжәфахыр днас-насит: «Уара уабатәи хысықхеи, еергъ ҳәа ушъапы уқугылоупеи? Иахъатқы агоспиталь ахъ удәықуахттоит. Уақа урхуштәып, уъсы еиғугап, нас ағнықа, утааңәа ракъ мызк

акара пүсшьара уцап, уанхынхәлакъ иаабап, иарбан рыхутоу ахъ уахъдәықуахтцауа».

Аполковникгы уа иқаз аофицерцәагы санындәықула, снапы сымх'я, гук-пұсықала аңшәа сархәеит. Саргы самхагурбъан, сшьара сыйумкуа сыйнәйлтит, избан акузар ғышықуса раахыс ахатырбара закуз схаштхъан.

Агоспиталь ақнытә иаразнак Ирина лахъ асалам шәқу зөйт. Сзыниаз, сзынцаз атәи, сыйтуаны сышқаз, анемец майор дсыманы сыйналан ҳара ҳтәқуа ракъ сшааз атәи, иааркъағы — зегъы лзызғит. Аха изықастазеи ухәарауазеи, ахучқуа реиңш сааехуаша, аполковник ахамта сшақуиргубызгы аныстахт...

Оымчыбжъа сыйеңиз кыфаран, пүсшьаран, цәаран. Раңхъа маң-маң, аха лассы-лассы акун кыршысәартцоз, мамзар шақа стахытқәкъаз сыртар, ахақым ишихәаз еиңш, испъырхагахан счыр қалон. Хар сымамкуа сымчгы ааталеит. Оымчыбжъа рыштакъ өатқак ачаңыа сөахы имғенуа саақалеит. Ағнықа асалам шәқу изғыз атак смоуит. Изүцәйзәрзеи, агурға аасхатәеит, аху-цирта цәиршәагакуа схы итапапо рәаархеит.. Ахымчыбжъа раан Воронежтәи ашәқу соут. Аха Ирина лакумызт уи зығуаз; уи иғуан ҳгула ауста Иван Тимофеи-иңа. Уи еиңш асалам шәқу ҳаџоу-сајоу иоуаит! Ус иғуан, ғынғажәи ғба шықуса ииун мзазы анемеццәа аҳаирплан қатца-рта азауд абомбақуа ақурыжъуа ианалага, бом-ба дук шиашаз ҳәацхана хүчү иақуҳазаап. Ири-ней азбабцәа хүчкүеи ағны иқазаарын... Нас закухи, рыштамтахәа акы уағы имбо иагеит, аңацхана ахъгылаз атыңан итцаулаза жра дук аан-хеит. Асалам шәқу атыхуанза сзамыңхъеит. Сы-лақуа аахуашыит, сгугы нтыңсаан — аеареицьит. Нас акаруат снықуан, спъсы ааивгашәа нақ сна-

пъхеит. Сгула ифуан, абомбақуа анкарыйкуаз аены съя Anatoli ақалақъ ахъ дықазаарын. Ауха дхынхәны ағны данааи—иабакахыу ағнгы атаацәарагы, иқаитдозз, дмида-гуидаха ақалақъ ахъ дхынхәны дцеит. Данцоз ҳгула иқны днеин, схатә гуаңхарала афронтахъ сұрықурттарц срыхәоит ҳәа иеихәеит. Абар зегы.

Сгу аеаитнахын, сыла алаңырз хатәало, схы санаафаха иаасгуалашәеит, зны авокзал ағы афронт ахъ сандоз Ирина ҳайыртца шылцәуадағз атәй. Иара убасқанғы апъхәис-гу иланахәа заап ларен сарен ари адунеи ағы уаха ҳашзеи-бамбоз. Усқан сара ашәикка, лара сналыгутас-хит... Иҳабаргүзз, ҳағны ықан, ҳгуара ықан, урт зегы шеишикүсала еидақылаз ракун, аха на-разнак зегы нықуба ищент. Саанхеит сара азәы затәйк. Схуцуеит: «Абри еиңш апъстазара хъанта ұхызума, мшәан?» ҳәа. Сытқуаны санықаз есуаха Иринеи схүчкүеи гуаныла сраңажәах'уан, ргу срыбуууах'уан, схынхәуеит, сызкухшоу, гур-фас скашәымтдан, сгу өүуюуп, дырғегых зегы ҳшеникүшәауа здыруеит ҳәа... Абас ғышыкүса гуаныла апъсцәа сраңажәозаарын?!

Ажәабжәхәаф минутк ақара даатғылан ус на-цищеит, ибжы аархучны:

— Урт ирзааузей, сашья, иааг, татынк ҳахап, мамзар сыңсы ҭахуаеуашәа збоит.

Ҳара ататын ахара ҳналагеит. Ҳөалъхъа аз-тачы итагылаз ал-бажә атларкуку асуан, апъхъан еиңш уажәгы; апъхъан еиңш уажәгы атла ма-хуқуа апъша қуанда иартысуан; апъхъан еиңш уажәгы апъра-шла хъантакуа реиңш, ажәған иа-тазсауа апътакуа атсан; сара абри аминут азы адунеи ду ақуңшылара збауан зеазықатданы ааңы-нра иаңылоз ақы акуны, апъстазараे иміңсзауа зегы шақузырбүуюз ақы акуны.

Әымтзакуа ус атәра аасцәуадағхан, ажә-бжәхәаф ус азтцаара истеит сара:

— Нас уи нахыс нақ иқалазе?

— Уи нахыс уәоу? — итахцәамкуа инасатеи-кит ажәабжәхәаф. — Уи нахыс аполковник ик-нитә сара мызкы апъсшьара соун, мчыбжыкала Воронеж сайт. Тааңаныла ңыхъа зны ҳахын-хоз ахъ инықусыршәын шыапыла снеизар, абар ҳъяцха хүч ахъгылаз абомба иажыз ажра ду азы хуашь ахътатәоу, уи иаакуршаны мәкәхәара ақы-нза афасара ықуиаан иахъыко... Анышәынтра ақны еиңш, иууаза акун ишықаз. Ех, зақа игур-фа цәгъоузей урт зегы сара сзы, сашья! Схы сы-куаे акраамта уа сғылан, съабеит, сгурғеит, нас саагежын авокзал ахъ сөйнәсхеит еита. Саатк уақа аангылара сыйлымшеит, аөнүтәкъа илықу-сыршәын, схынхәны адивизия ахъ сеитәцеит.

Аха хъяқа мза рыштыахъ, апъстхәақуа амра анаарываччо еиңш, саргы гуръярак аасөйкү-чцеит: съя Anatoli ихабар сахаит. Даға фронтк ақнитә, са сахықаз афронт ахъ асалам шәқу сзиғит. Садрес еиликаазаап ҳгула Иван Тимофеи-иңа ила. Уи раңхъаза артиллериатә училишьче ақны днанагеит, данхуучыз аҳасабраз агуртқул бзия имаз акырза ихуазаап. Шықусык ала иқаиматны аучилишьче далган, афронтахъ дцеит. Абар уажә уақа, иара ишиғуа ала, акапитанра ачын имоуп, батареиак командирс дамоуп, аор-денқуеи амедалқуеи фба иртахъеит. Ажәакала, ҳтаацәара зегы ңсақъаны иахъбалакгы иала-пъсан. Аиашами, уи даараза сгу ирдуит! Иагъа ҳаңсақъазаргы, сара съя дқапитанни абатареиа командирс дамоуп, ари егъусмариам. Насгы иза-кутә орденқуоузей имоу! Уи иаб «Студебеккер» иақутәаны абзарбзанқуа, убас аибашыга матәа-қуа лазга-ғазгоз сатқыс деиңхеит. Аб ипъстазара

атэы акумызт, уи усгы ицахъан, аха иара акапитан иаپъхъакатэи ипъстазараेы акун аустцөкъя ахьимаз.

Ус сшықаз, уахынла таҳмадатас ахуцрақуа сыхтарк'уа салагеит: аибашъра ишалгалакъ сыйкун ҆хәйс дшизаазгаша ҳәа, саргы уртрыкны сшықалаша, сшыуасталаша, смотаңа сшырхыла-пъглаша ҳәа. Ажәакала убас акырқуа срызхуцуан. Ахаabraқагы апъстазара сықумөиент, сгуңыртақуа насымқуттаба ицеит. Азын ҳара аанғыларак ҳәа қамтаңакуа ажәилара ҳшаңың ҳаңын, лассылассы ашәқуфыха аамта ҳазтодаз. Аибашъра алгамтазшәа, Берлин ааигуара ҳнеихъан еиңш, шъжымтәнк зны Анатоли ашәқу изызғит, убри адыр-фаенитдәкъя атак ситеит иаргы. Абрақа еилыскаит, спеисареи хаз-хазы амфақуа рыла Германия ахтны-қалакъ ҳазааигуазаны ҳшеицнеиз, ҳаицәыхарамкуа ҳшықоу. Уажәымзар-уажәы ҳайбап ҳәа ҳаңшын, ҳагуқуа хыт-хытуа. Аха ҳайбабах'уазма... Май мза жәба аенитдәкъя, аиааира мшы ашъжымтән сара с-Анатоли дтахеит, икылкааны ихысуаз анемец ихы цаҳә-цаҳә дагеит...

Ашыбжыштыахъ арота акомандир дсыпъхъеит. Снейзар уи иѣнди тәан артиллериаы аматзуаз, исымбацыз подполковникк. Саныныонала даасхатгылт. Сара сызлаз арота акомандир ус даацәажәеит: «Ари уара узоуп дзааз, Соколов». Нас апъенцьыр ахъ дынхъаҳәит. Сара иаразнак ақытәыхәа афы аасылжазшәа збеит, избанзар цәгъарак шысзыпъышыз ацәалашәара соуит. Аподполковник дааскъан даасыдгылт, пъшаала ус ҳәауа: «Угу умыштын, уеырхатца, ҳаб! Уара уңа, акапитан Соколов, иахъа дыршыгушьеит. Сара усыцаала!»

Сара саагарыгаеит, аха сшьапқуа сааныркылт, убрыгъ апъхыз еиңш ауп уажөт ишысгуалашэо. Аподполковники сареи машина дук ҳақу-

тәаны, иқубаса икәжъыз атзыварақуа ҳнарывс-аарывсуа аулициала ҳнеиуан. Еитцаңуңуа еивагылаз асолдатцәеи, кадифа қаңшыла ихъяз акубей ҳшынарыдгылаз сгуалашәоит. Анатоли шәикка, убас уажәы уара ушызбо еиңш, снейхагылеит сиә-пъшуа. Акуба дтан. Уи акуба итоу зны сара спәа иакушәа, нас иакумшәа збахт... Сара спәа еснагъ ачча зөй-күхх, иқуңшыз, ижәғахырқуа тбаацәамкуа, ихудаे иқарғ хучы тәрыйхутцәаза иқаз азәы иакун. Ари акуба итоу аръыс ижәғахырқуа тбааза, хатпа-пъшзак, илацәакуа еиқуңсацәамкуа, хара дың-шуашәа ауп дшыкоу, аха иқышә хүчкуа реетарымкзеит зынза, урт данхучыз, Толик ҳәа аниах-хәалоз ирымаз асахъа назаза иаанханы иқан, убысқан издыруаз иқышә хүчкуа ракун уажәабра ихъишәашәаза сыйхуапъшуз... Даагудкыланы сааиасын, аганахъ саагылт, сейтцаңуңуа. Аподпол-ковник дықуғылан уи дихцәажәеит. С-Анатоли гуәк иғыздәа гуакъакуа рылаңырз рыкуаашо саисыхуапъшузан, сара сакузар, сылакуа тчаа, сылаңырз сгу иалатцәо сыйнұтқа ицион. Иара убри азы акухап уажәы агухъ зсымоу?

Абас анемец тәым дгыл ағы анышә дастеит атыхутәнзатәи сара сгурьара, сгубырта. Съа ихъз ала абатареиа хысит, иара командирс иамаз ихата назазатәи имфаҳь днаскъагауа, саргы сгу насымфрызшәа сақалеит... Сгъежыны сызлаз архутаे сайит, схагахома схәо, сшьара сықуқъан. Ус хара имгакуаarra ақынтә схы сақуитыртөйт. Аха сабацарыз? Воронежка сцарцу? Мап, уи залшом! Даасгуалашәеит Уриупинск ақалакъ ағы инхоз ҳфызак, уи азын зааarra ақынтә ихы дақуитыртәхъан, дхун азы иғнықа дрыштит. Ҳанеиңүртцуаз, сара сышқа унеи ҳәа сеихәеит, даасгуалашәеит уи уажәы, илықусыршәын иара иахъ, Уриупинскка сцеит.

Уи сөзыза ипъхэйси иареи хшара дрымамызт, ақалақъ уахъналсуаз рхатәы сын хучык ргылана инхон. Иара динвалидны дшықазғы, авторотағ шоферс аус иуан, саргы уақа аусура салагеит. Сөзыза иөы аангылартас иқастеит, даргы сраадырбушьеит. Ҳара араионқуа рахъ аидаралықуа аагалон машынала, нас өафратагалан ача аагарахы ҳайаргеит, уи ҳаөын. Убри аамтазы ауп, аа, абна апъслымзрағы ихумаруа ахучи сареи ҳанеиқүшә.

Аусурахътә ҳаапъсаха ақалақъ ахъ ҳанхынхәлакъ, чаи жәыртак ҳнығонаххлон, нас ишудыруа еипъш, арыжетә грамкуакғы нұхулағарпқар акун. Атабыргазы хуартара зламкуа икоу убри еипъш ақазшыя итсызгаз сашыцылацәашә аықан ускан... Ус мышкы зны ачайжәирта аварағ абри аръыс хучы дгуастеит, адыроғаене дырғөғөрь убри атыңға деитғуастеит. Деихъыжәкужә, аҳабырзакъ агу еипъш ихы-иөы қаңшышъза, асаба иөатата, ихаху хучқуа еилажәжәа, уахынлатәи аеттәқуа реипъш, ибла хучқуа тыпъхаауа дахықаз съсы наидхала ицеит! Убысқак бзия дызбеит ңышахутас, дымбар сымчхауа ақынза! Аусурахъынта сшаахынхәлакъ иара иахъ сөйнаскар акун. Ачейжәирта аварағы өатқақуак аниртоз ифо убра дтәан. Үшымшқа анаат смашына чарыцла иртәны асовихара ахъынта сшаауз, снымдахытцын ачайжәиртахъ сөйнасхеит. Ари сарылышуң дырғөғөрь уа дызбахт: ачейжәирта абыркыл дықутәан, ишъап хучқуа ыркуаталеиуа, амла дшак'уз удырратәы. Смашына ашә схынтысрыхәхәан: «Еи, Ваниушка! Уааини смашына уақутәа уласны, аелеватор ахъ узгап, нас уеитаазгах'уеит арахъ, ҳанаалакъ шыбжъхъа ҳфап», — ҳәа изөистит. Сыбжы анааиаҳа абыркыл днахыпъан, дығны смашына днадыххылт,

ибжы рхучны ус ҳәауа: «Диадиа, шәара иалыжәдирауазеи сара Вания шыхъзу?» Ибла тбаақуа тырхахан дсыхуаңшуа атак дазыпъшын. «Сара кыр збахъоу уағуп, зегъы здыруеит», — схәеит.

Амашына арығаражытәи ашә ала даахазгалан днасыдсыртәалт, ус ҳөйлаххеит. Илых-өыхъза, иласза иқаз ахучы, уажәы даакуитхан хуцрак неихатәазшәа збеит. Нас илақуа дырцәытцыпъшны днасыхуаңши, инартауланы даақуңсычхайт. Макъана къанғаак дақарам-араҳ ақуңсычхаша идыруеит. Уи иара иусс иалазызи ухәарауазе? «Вания, уаб дабақоу?» ҳәа сиазтааит. «Саб афронт ағы дтажеит», — насатеикит. «Уан?» «Сан, дәығбала ҳашщауаз абомба иңақурыжъыз дашыит». «Шәабантәаауз шәара?» «Уи сгуалашәом, исыздыруам...» «Нас уара ара уаҳа тынха дума замкуа үкома?» «Уағы дымазам». «Нас уахынла зықны упъхъода?» «Иахъаасықунак'уа сыйхъоит».

Сара исзымычхаст, абрақа сылағырзкуа нхаддилт, иаразнакала убасгы насызбеит: «Мап, ҳарт ағқынғаак хаз-хазы ҳабжъазыртә еипъш ақалара алхаршарым; сара дызгап хшарас ари ахучы», — ҳәа. Ишпәуасхәари, саргы иаҳа сгу атыңға иааизшәа збеит. Нас схы ааларқуны ахуч ус сиазтааит: «Ваниушка, сара сызусту удыруоу уара?» Ибжы таа инаиргеит: «Узустда?» «Сара — уара уаб соуп», — наиатаскит.

Ех, анцәа ду хрыцхаша, убасқан ахучы дшықалаз удыруандаз! Уи днасгудхахалеит, сыхуда дахынпашало, сұамғақуа, сқышшәқуа, сылахь гудкылауа, амашына акабинка ырцәажәаая, атыс еипъш, ачырцырра дағын: «Саб, саб, сылашара! Сара издыруан! Сара издыруан уара шупъшаауз! Издыруан шупъшаауз! Зегъ дара ракун — уи здыруан!» Иөысгудрбұуалан иоуразсуроу дтис-

уан, аръша иарқыңыңыуз ҳаскын хүчүк еиңш. Сарғысылақуа аахуашын, мәбдүк фасыхъеит, снақуа тыс-тысуа... Убысқан амашына аруль сымқутымжакуа иахьеиқұаз омашә избоит! Уеизгы ажра исцәхықұылт, аха амотор аусура инақусхит. Сшьара сықулаанза амашына сыйздәйқұмтцеит, азәы сисир ҳәа сшәон. Хубақа минут сғылан, ахучы иаҳа-иаҳа иесгудрыбұуала, акучышы еиңш дсыдтәлан. Сарбъя напала мара дысгудырбұуала, сарма напала амашына аасыртқөн, суадахь ҳөйнәххеит. Аелеватор ахъ соуцах'уз, уи сгуалашәо сықамызт.

Агуашәаे смашына ааныжыны, схучы дааштырааны ағнықа сдәйқулт. Иаргыы инапы құшқақуа сыхуда иакуршаны, ҳахънеишаз ҳнейаанза соүишиштуамызт. Изамға хүчқуа сзамға цаңға инадидан, дыскунчаблан сшикыз ағны ҳныңналт. Апъшәмацәагы ағны иқан. Ҳаныныңала сылақуа рыла саалацәқусын слых-өыхза ус схәеит: «Абар, сара с-Ваниушка дың шааит! Ҳшәйдышәкыл шәарт ауаа бзиақуа!» Урт ағыцъагы хшара дрымамызт, изакуз иаразнак еилыркаан, иҳавағъежьюа иалагеит. Сара ахучы сишиштуамызт, инапқуа сылархәатаны. Аха изулакгы дыргубзының тақа днасырғылт. Сапынла инапы зәзәен астол днадсыртәлт. Апъшәма құхәыс саандасуң наизанылтәлан имталырғылт, имлашыны иқаз ахучы убыс игуаржаны акрыфара далагеит, лара иахылбаз дрыцхалшын лылаңырзқуа лызнымкылт. Нас апъхъатәи ауадае апъечка днадгылан атәйуара далагеит, лгу құшаауа. Сара с-Ваниушка, уи апъшәма құхәыс дыштәуауз аниба, дналыдыхылан ус ихәеит: «Нану, бзыртәуа-зе? Сара саб сиңшаитеи, уи зегъ шәеигуржар ами, шәарт шәтәуеитеи». Лара иаҳагы иаужылан атәйуара далагеит, лылаңырзқуа лөйфоруа!

Шыбыжыштыахъ ахырқудртае дызган ихы сиркүдит, нас ағны аиаҳәа днансыртәлан снапала дкуабаны, дырбаны, шъаршыф цқъак дыла-схәеит. Иаргыы инапы насыкуиршан сшьамхы дшантәалаз дтахухуа дыщәеит. Құшыала акаруат ағы дныштыдан, машинала аелеватор ахъ сцеит, уа смашына аидара ақұхны, аргылартае инаргыланы, амазинқуа ракъ сөйнасхеит. Сағъагъан цәғыча еиқуа хүчүки, блузаки, сандал-еимааки, мочалка хылъаки изаасхеит. Аиашами, урт раңәак иара изыбзиамхеит, рхатабзиарагы өеимызт. Уимоу, аиқуазы апъшәмацәқұыс дсағыт: «Ухшығ еилагеит акумзар, ашоураха абри еиңш ацәғыча-еиқуа жәпа ахучы ишъартдо убахъоума?» ҳәа. Нас азахыга машина астол инықұлыргылан, ашәйндықурахътә матәақуак аацәрылгейт. Саатқ аштыахъ с-Ваниушка изысатина еиқуа хүчүки, змаңра къағыз харқ шкуакуаки ဇахны инықултцеит. Сара иара сициштыалеит. Ихауттару, акраатцуан убас тынч смыцәацижъеи. Уеизгы ауха құшынтық ракара сөйхеит. Санааңшлакь, ағны аиср иалатәан ицәоу атсыс хүң еиңш, сөйтіра иеыттарыбұуаны дшыцәаз гуастон. Сарғы убасқан сгу нтгуржыаауа скәлеит, ҳәашъак ҳәа амамкуа! Сиңырхагахарц стахымызт, аха исзымчакуа сөғагылан аспычка аркны уи снеиқеңшлар акун...

Исыхъ закуу сыйзыруам, анаашарккатәкъа сөйхеит. Схучы даахәын сшьапахы ихы рханы, ишъап хүчқуа сыхуда иадрыбұуаланы дшыцәаз гуастеит. Уи зынза сишицылан, ида схуартамкуа скәлеит. Уахынла зны ибә сшышьларын, зны ихаху құшқа сағоларын; иара ила сгу еитцизуан, сгу мыжда, уи агурфақуа идмыршәхъази...

Апъхъа машинала сара аус ахызуаз ахъ иаргы дысццалон, аштыахъ — уи шхуартамыз еилы-

сқааит. Сара азәйзатәйк сзы закұхызыз? Чә-сак ұымшы-хак надқыланы исфарғы мачхузма, хула-анза уи сызхон сара асолдат. Аха иара итәы даға-кын: зны ахшизыпшаалатәйн, зны акутаң изың-тәйн, егъаумхәан, фатә-пәхада дызхуартаз. Арахъ аус зуан. Иқастарыз? Ичәнаны аңшәмапәхәыс длымаздеит, иарғы сара саанза ила таа уака дықан, ахулбыұх аелеватор ағы санаайлакъ иара дыниар ақун Краамта сымсаарғы уа дысыпшын.

Аңхъа данаазгатәкъа акыр сиргуақит уи сху-чы. Уахык зны иареи сареи цәйкъа ҳаштталт ҳа-цәарц, ағені саапсаха сықан. Аха қыыхъа иңыр-чыруа аңәажәара хәзк'уаз ахучы, абри ауха хуцрак аайхатәан, дқуитза дышқаз гуастеит. Нас сизтәаит: «Схучы, узырхуцуазе?» ҳәа. Иарғы, атуан датцаңшуа, сара сахъ азтәара қайтцеит: «Саб, усахтан полта абақоу?» Сара ахаанғы аса-хтан полта нықусымғацыт, аха изтәара сәамар-иашауа: «Воронеж инсыжъит», — сәеит. «Нас уа-ра абасқаамта сзыумпешаауаз?» — деитәнасазтә-аит. «Схучы, уара уңшааразы сара сеймдон Гер-мания, Польша, Белорусия зегы сахысит, егъи уара ара Уриупинск үказаарын». Уриупинск — уи Германия изааигуома, ҳара ҳқынтыи Польшанда кыр ихароума? ҳәа азтәарақуа сыңауа, аңәа дә-нагалаанза апатқалеира дағын.

Угу иаанагозеи, сашъа, ахучы асахтан полта баша дазтәа үүшшома? Мап, баша дазымтәаит. Уи иабтәкъа зны асахтан полта нықуигозаарын, убри игуалашәазар акухарын уажәы. Ахучы игу-лашәара амаңәыс иағызоуп, ихутқъан иаакаччо-ит, нас иаразнак еитанахутабаҳ'уеит.

Шықусык ақара иареи сареи Уриупинск ақа-лақъ ағы ҳаанғыларғы ауан, аха ноиабр мзазы сара иакумк сыхыт: зны, иңәынтиәраз мөа ба-пәсек ала ҳаблак салаланы машынала сышцоз,

смашына сцәымфахъан, итәа-маауа инеиуаз жә-хъак исцәагуджалеит, ажә-хъа хышәтны илка-хайт. Ари збаз ахәсақуа артәа-сыртәаҳәа иңәхәо ианалага, ауаа еизеит, автоинспекторгы абра да-акылқъеит. Уи автоинспектор шоферра кнышқа сымхны игеит, егъа сихәандазгы имыргъежъит. Гүйтрак ашътахъ ажә ғагылан атыхуа қьо ице-ит, сара скнышқа сцәызит акумзар. Уи азынраз уастағыс аусура сшағыз исхызгеит. Нас аррағ исыцқаз сөзаки сареи ҳаибадырын, уи шәара шәубаст ағы, Кашартәи араион ақны шоферс аус иуеит, иара иахъ дысыпхъеит. Арақа уастағыс шықусыбжак ақара аус ууп, нас ҳаобласт ағы кнышқа өңдк уртап, уааи ҳәа ашәқу сзиғит. Абар, сіңа хүчгы сарғы уахъ Кашарқа ҳлоит, ишубо амға ҳақуп, ҳаиштәақало.

Ишпәуасқәари, смашына заахаз ажә сахым-қыргы — зегы ақакун, Уриупинск сзаагыло-мызт. Акрамта үарак сгу сзықук'ум. Абар Вани-ушқагы иахъеи-уахеи изхауеит, уи ҳаңхъақа школк дтататәхашт, убыскан сарғы үара сөнья-кукны саанғылашт. Аха макъана ари ҳаурыс дгыл еимдо ҳнықуалап.

— Ахучы анықуара иңәуадағзар қалап, — сәеит сара.

— Уи ишъапала дыңқурацәак дызном, сыхуда дықуртәаны ауп дышызго, аха ианитахыуугы сыхуда дналбааны дығуа иөыненхалоит, азыс хучы еиңш дыштыпқауа. Уртқуа зегы бзиоуп, сашъа, ишаку-халакгы, иарғы сарғы ҳхы ҳшьуамызт, аха из-хуартоузеи, ҳаазқулаз сгұхъ аеарқуую иалагеит, уи апоршниақуа үсақтәхазар акухап... Знызынла убыс гұхъақ аасызқылслоит, адунеи лашъоума сәо. Сшәоит, сшыцқоу зны самхапсырхәа, сху-чы игу тысқъар ҳәа. Арахъ даға рыңқарап сақу-шәеит: есыуаха — итахахъоу стаацәа зегы среи-

пъхызуеит. Сара дац-аандак стакыхыушәа, дара нақ нтытқа рхы иақуитны иқахыушәа — абас маңара... Иринеи, схүцкүеи, сареи зегы хрылаңәжәах'ушәа, сара адац-аанда напыла еиқутханы атытра стакыхыушәа, дара рхы сцәыпхъаркх'ушәа, нас инасымкущаба ицах'уеит... Ари цьашьахуп! Іынла иаңа сесирбүуюит, ахуцра сеастом, сқұпъсычхаум, уахынла ауп санамыхуо, сөхарсыхчы зегы лаңырзыла еилбааза ишықоу збоит...

Хара ҳазхықутәалаз азия итиааз абнарахь шықаз ашхуа иақутәан иңаз сөзыза ажәфакүа ахъатишьуаз иштәйбжъ геит.

Исаңәажәоз атәым уағы, аха иареи сареи ҳаиззаигуазоушәа зхы сзырбаз ауағы дәғагылан, инап бүбүа ду насирикит, ус ҳәауа:

— Бзиала, сашья, умға хирхааит!
— Уаргы Кашарқа уахъдо умға хирхааит!

Уманшәалахааит!

— Итабуп. Еи, схучы уаала, баба дукухшоуп, ашхуа айт, абан. Ахуцы дығны иаб даайдыхылан, иарқаразы ала иаб ибамба полта ағаңә кны диваңдало иөынеихеит.

Оыңға аетымцәа, ө-къанғаак, уағы иимбаң аибашьра ағыртынцәгъя амчарала аңстазара иөықунажълаз роуп дара... Урт раңхъақа цъара акы рзыпъшызар? Ишпәстахыу, абри аурыс уағы акы зыбұа ланамырқуз, ачхара ғүбүа змоу бзиарак ихъзарацы, насты убри аб ижәфахыр итқакны ииаазо аңшқа дандухалакъ — зегы ичхауа, иааиаңғыло зегы риааира илшауа дәлалар, Аңсадғыл убас атахханы ианықало аамтазы.

Сара схүцра хъантаза урт срыйхуаңшуа сғылан... Дареи сареи ҳаиңырттра уиақара ахуцра ду снамтар қаларын, аха иабақоу, пъытк ианынаскъя Вания хүчү ишъағақуа наирссан, даахъәнәни сара днасыйхуаңшиит, нас инап қаңшь хүчү

икъеит. Иаразнак ала напы пъшқақуак ирхылиа-аз анапъхыцқуа сгу иаларъаны иааиладырбүбуазшәа збеит, нас уахъ аңшра сақутцын саахъаңәит. Мап, аибашьра шықусқуа идыршлаз ахаңәа пъхызла мәцарапа акум иштәйуа. Итәйеит урт лабәабагы. Аха арақа аус злоу — ианаамтоу ахъаҳәра ауп. Арақа аус злоу — узамғақуа кылблаан ирхылжны икатәо ахатца лаңырзқуа ахучы имырбакуа, уи игу арыңуа ауп...

202002 202002

5202020202 2020

(აფხაზ. ენაზე)

თარგმ. ა. ჯობუასი

აფხაზსახელგამი — 1958

МИХАИЛ ШОЛОХОВ
СУДЬБА ЧЕЛОВЕКА

Рассказ

ГОСИЗДАТ АБХАЗИИ

Сухуми — 1958

Аредактор П. Чкала.

Атехредактор М. Хахмидзе

Акорректорцэа Т. Папба, Т. Ашхаруа.

Акынъхъразы аналы ацафуп 26.XI.58 ш. 25 кынъхъ бъыц
ыкоуп. Азаказ № 1682. Атираж 2000. Аху 95 қап.

Қырттэылатэй ахадаратэ тыжырта Акуатэй
атипография, Ленин нул., № 6

Axy 95 кап.